

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI**

SANAT YAPITLARINDA ÖLÜM TEMASI

YÜKSEK LİSANS

**Hazırlayan
Helin ANTER**

**Danışman
Prof. Dr. Seçkin AYDIN**

**Mayıs-2018
BATMAN**

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

Prof. Dr. Seçkin AYDIN danışmanlığında Helin Anter tarafından hazırlanan “Sanat yapıtlarında Ölüm Teması” adlı tez çalışması 27/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Anasanat Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Haydar Balseçen

Üye

Prof. Dr. Seçkin Aydın

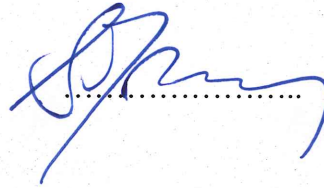
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Şefik Özcan

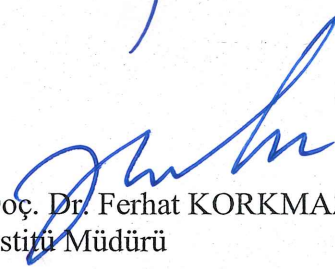
İmza

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

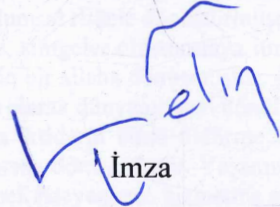

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez ve Seminer Yazım Kılavuzu kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules/ethical conduct and Batman University Institute of Social Sciences' Thesis and Seminar Writing Guide. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

İmza

Helin ANTER

Tarih: 27.05.2019

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

SANAT YAPITLARINDA ÖLÜM TEMASI

Helin ANTER

**BATMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI**

DANIŞMAN: Prof. Dr. Seçkin AYDIN

2019, 44 Sayfa

Jüri

**Dr. Öğr. Üyesi Haydar Balseçen
Prof. Dr. Seçkin AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şefik Özcan**

İlk çağlarda insan, ölümün gücüne inanmış ondan kaçılmayacağını yaşamın bütün yollarının ölüme açıldığını bilmiştir. Zamanla değişen yaşam şekillerine bağlı olarak insan, ölümlle savaş halinde onu yenme çabası içine girmiştir. Ölüme çare bulamadığı, ölümden sonra ne olduğunu bilmesinin imkânsızlığıyla, ölümü doğa olaylarına atfettiği kutsallıkla birleştirip, toplumsal ritüele dönüştürmüştür.

Ölümsüzlük arayışı, insanı yaratmaya, dönüştürmeye, üretmeye, simgeler oluşturmaya itmiştir. İnsanın yaratıcılığını körükleyen ölüm korkusu zamanla iktidarların elinde bir silaha dönüşmüştür. Ölüm korkusunun ve gücünün farkına varan iktidarlar, bu gücü tanrıların elinden alarak dünyanın geri dönülemez değişimini başlatmışlardır. Hırs, intikam ve ölümsüzlük peşinde koşan iktidarın eline öldürme hakkı geçince savaşlar, yıkımlar, toplu katliamlar, dönüştürmeler yaşamın amacına dönüşmüştür. Yaşamın asıl anlamını oluşturan ölüm unutulmuş, insanlar kendi hırslarını gerçekleştirmek isteyenlerin hizmetine girmiş ve onlar için ölmeye, öldürmeye başlamışlardır. Egemenleri yükseltmek ve ölümsüzleştirmek dışında hiçbir kıymeti olmayan bu ölümler insanı doğadan geri dönülemez bir şekilde koparmıştır. Kendiyle birlikte her şeyi tanınamaz bir anlamsızlığa sürükleyen insan neden ve niçin yaşadığını bilemeyen insanlar yığınının dönmüş, dünyada ölümü unutarak, unutturarak yaşamaya başlamıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte ölüm bir hastalığa dönüştürülmüştür.

Bu tez kapsamında; ölümün yaşamı anlamlandıran, ona yön veren asıl parçası olduğu ama zamanla ölümsüzlük peşine düşen insanın ölümü nasıl dönüştürdüğü ve ölümden uzaklaştırdığı, ölümü hırs, intikam, güç silahı haline getirdiği, anlamsızlaştırdığı, aslında ölümün anlamsızlaşmasının yaşamın anlamsızlaşması anlamına geldiği üzerinde durularak, bu değişim dönüşümün sanat ve sanatçıya yansımaları incelenecek.

Sonuç olarak; insanı sürekli değişmeye iten, dönüştüren, arayışa sürükleyen ama iktidarların elinde bir silaha dönüştürülüp, parçalanarak anlamsızlaştırılan ölümün, yaşama yeniden kazandırılması ve ölümün en doğal haliyle yaşanılması gerektiği ve bunun önemine ulaşılacak.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölümsüzlük, Ölüm Gücü, Öldürme Hakkı, Yapıtlar, Sanat, Sanatçı

ABSTRACT

POSTGRADUATE

DEATH IN THE ART WORKS

Helin ANTER

**BATMAN UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
PAINTING DEPARTMENT**

Advisor: Prof. Dr. Seçkin AYDIN

2019, 44 Pages

Jury

**Dr. Öğr. Üyesi Haydar Balseçen
Prof. Dr. Seçkin AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şefik Özcan**

In the first ages, people believed that the power of death could not be avoided and that all the ways of life were opened to death. Depending on the life styles that change in time, man has attempted to defeat him in war of death. With the impossibility of finding a cure for death, the impossibility of knowing what happened after death, he combined death with the holiness he attributed to natural phenomena and transformed into a social ritual.

The search for immortality has driven people to create, transform, derive, and create symbols. The fear of death that fueled the creativity of man has turned into a weapon in the hands of the rulers. Realizing the fear and the power of death, the rulers initiated this irreversible change of the world by taking the power out of the gods. When greed, revenge, and immortality go to the hands of power seeking power, wars, demolitions, mass killings, transformations have become the purpose of life. Death, which is the main meaning of life, has been forgotten, people have entered the service of those who want to realize their ambitions and they have started to die for them. These deaths, which have no value other than to elevate and immortalize the Sovereigns, have irreversibly severed the human nature. The person who has brought everything into an unrecognizable meaninglessness has returned to the mass of people who do not know why and why they have lived, and have begun to forget the world and forget the death. With the advancing technology, death has become a disease.

In this thesis; it is emphasized that death is the real part of life, and that it is the real part of life that leads to it, but that the human being who is pursuing immortality transforms death from death; reflections on the artist to be examined.

As a result; the death of people, constantly transforming, transforming, seeking, but the power of power in the hands of a weapon converted to the meaning of the death, meaning that the death of life, and the death of the most natural to be lived and the importance of this will be achieved.

Keywords: Death, Immortality, Death Force, The Right to Kill, Works, Art, Artist

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
RESİMLER DİZİNİ	VI
1. GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ÖLÜM	3
1.1. Ölüm.....	3
1.2. Ölümsüzlük Peşinde.....	6
2. BÖLÜM: ÖLÜMÜN EL DEĞİŞTİRMESİ	11
2.1. Ölümün Kralları	11
2.2. Ölümün İmparatorları	22
3. BÖLÜM: ÖLÜMÜN PAY EDİLMESİ	26
4. BÖLÜM: SONUÇ	42
KAYNAKLAR	43
ÖZ GEÇMİŞ	44

RESİMLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Gustav Klimt, Ölüm ve Yaşam, 178 x 198 cm, 1908-1916, Tuval Üzerine Yağlıboya, Leopold Müzesi, Avusturya

<http://www.ressamlar.gen.tr/gustav-klimt/olum-ve-yasam/>

Erişim Tarihi: 24.09.18..... 5

Şekil 1.2. Eller Mağarası, 13.000-9.000, Arjantin

<http://arkeolojihaber.net/2016/12/27/arjantindeki-eller-magarasi-cizimleri-13-000-ila-9-000-yillari-arasina-ait/>

Erişim Tarihi: 13.09.18..... 8

Şekil 1.3. Humbaba Maskesi, M.Ö 1800-1600, British Müzesi

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=388863&partId=1&searchText=WCO2647&page=1

Erişim Tarihi: 15.09.18..... 9

Şekil 1.4. Gilgamiş ve Enkidu'nun Humbaba'yı Öldürdüğü Rölyef, M.Ö 2.000, Vorderasiatisches Müzesi, Almanya

<http://minisite.louvre.fr/babylone/EN/html/zoom/VA7246.html?&&newWidth==420&&newHeight==330>

Erişim Tarihi: 15.09.18..... 10

Şekil 2.1. Akbabalar Steli'nin Bir Parçası, MÖ 2600–2350, Louvre Müzesi, Fransa

<http://www.wikizero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvU3RlbGVfb2ZfdGhlX1Z1bHR1cmVz>

Erişim Tarihi: 20.09.18..... 14

Şekil 2.2. Naram-Sin Zafer Steli, MÖ 2230, Louvre Müzesi, Fransa

<http://www.wikizero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTmFyYW0tU2luX29mX0Fra2Fk>

Erişim Tarihi: 18.09.18..... 15

Şekil 2.3. Kral Anubanini'nin Zaferi ve İştâr Kaya Rölyefi, MÖ 3.000 sonları, Serpelli Zehaw, İran

<http://www.wikizero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvQW51YmFuaW5pX3JvY2tfcmlVsaWVm>

Erişim Tarihi: 18.09.18..... 16

Şekil 2.4. Kral Anubanini'nin Zaferi ve İştâr Kaya Rölyefi Çizimi

<http://www.wikizero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvQW51YmFuaW5pX3JvY2tfcmlVsaWVm>

Erişim Tarihi: 18.09.18..... 16

Şekil 2.5. Asur Rölyefi

<https://seyler.eksisozluk.com/asurlularin-bu-kadar-gaddarlik-olamaz-diyeceginiz-korkunc-siddet-politikalari>

Erişim Tarihi: 20.09.18..... 18

Şekil 2.6. Gize Piramitleri, Gize, Mısır

<http://www.wikizero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvR2l6ZV9QaXJhbW10bGVyaQ>

Erişim Tarihi: 22.09.18..... 19

Şekil 2.7. Ebu Simbel Tapınağı, MÖ 1250, Mısır

<http://arkeofili.com/firavun-2-ramsesin-tapinagina-her-yil-oldugu-gibi-gunes-vurdu/>

Erişim Tarihi: 22.09.18..... 20

Şekil 2.8. İskender ve Diojen , Caspar de Crayer, 196x278 cm, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1650, Wallraf – Richartz Müzesi, Almanya

<https://www.wikizero.pro/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRGl5b2plbg>

Erişim Tarihi: 29.09.18..... 24

Şekil 3.1. Hans Memling, Son Yargı, 235,5x223,5x72,5 cm, 1466-1473, Ahşap Üzerine Yağlıboya, Ulusal Müze, Gdansk, Polonya

<http://www.wikizeroo.net/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvSGFuc19NZW1saW5n>

Erişim Tarihi: 20.11.18..... 27

Şekil 3.2. Peter Newark, İspanyol Cizvit misyonerleri Tarafından Yerli Amerikalıların Zorla Hıristiyanlaştırılması, Amerikan Okulu Yüzyıl Özel Koleksiyon, Amerikan Resimleri Bridgeman Sanat Kütüphanesi

<https://www.art.co.uk/products/p14176052-sa-i2951777/compulsory-conversion-of-native-americans-to-christianity-by-spanish-jesuit-missionaries-c-1500.htm>

Erişim Tarihi: 22.11.18..... 28

Şekil 3.3. Turner, Köle Gemisi, 90,8x122.6 cm, 1840, Tuval Üzerine Yağlıboya, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston, ABD

<http://www.wikizeroo.net/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVGhlX1NsYXZlX1NoaXA>

Erişim Tarihi: 05.11.18..... 29

Şekil 3.4. William Blake, Baca Temizleyicisi, 1795

<http://www.wikizeroo.net/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVGhlX0NoaW1uZXlU3dlZXB1cg>

Erişim Tarihi: 22.11.18..... 31

Şekil 3.5. Otto dix, I. Dünya Savaşı Çizimleri

<https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2014/may/14/art-apocalypse-otto-dix-first-world-war-der-krieg-in-pictures>

Erişim Tarihi: 05.11.18..... 32

Şekil 3.6. Otto dix, Yedi Ölümcül Günah, 179 x 120 cm, 1933, Ahşap Üzerine Yumurta Tempera, Staatliche Kunsthalle, Karlsruhe, Almanya

<https://tr.pinterest.com/pin/340232946826728684/?lp=true>

Erişim Tarihi: 05.11.18..... 33

Şekil 3.7. Ana Mendieta, Silueta Serisi, 1973-1980

<http://galanegrello.tumblr.com/post/160973092669/ana-mendieta-el-ritual-el-entierro-sin-cuerpo>

Erişim Tarihi: 20.11.18..... 34

Şekil 3.8. Yoko Ono, Kesim Parçası, 1964

<http://www.artversed.com/art-feminism-an-introduction/yoko-ono-cut-piece-1965/>

Erişim Tarihi: 14.11.18..... 35

Şekil 3.9. Achada Grande Frente, Praia, Cape Verde

<https://expressodasilhas.cv/cultura/2018/01/29/achada-grande-frente-acolhe-programa-de-arte-urbana/56381>

Erişim Tarihi: 05.11.18..... 36

Şekil 3.10. Şenol Yorozlu, Beyaz Yazı, 218x 140 cm, 2004, Tuval Üzerine Yağlıboya

<https://www.artamonline.com/255-muzayede-interior-sale/9507-senol-yorozlu-1950-beyaz-yazi>

Erişim Tarihi: 05.11.18..... 37

Şekil 3.11. Marina Abramoviç, Balkan Baroque,

<https://m.bianet.org/biamag/sanat/143658-vucudunun-sinirlarini-zorlayan-sanatci>

Erişim Tarihi: 05.11.18..... 39

Şekil 3.12. Damien Hirst, İnanılmaz Yolculuk, 2008, 2086 x 3225 x 1088 mm | 82,1 x 127 x 42,8 inç, Cam, boyalı paslanmaz çelik, silikon, monofilament, paslanmaz çelik, zebra ve formaldehit çözeltisi

<http://damienhirst.com/the-incredible-journey>

Erişim Tarihi: 13.11.18..... 39

GİRİŞ

Ölüm bütün yaşamların vazgeçilmezidir. Yaşamı var eden, değiştirip dönüştüren, yenileyen, yaşanılır kılan ölümün varlığıdır. Ölümün farkında olmak üretmenin, sanat yapmanın ana koşuludur. Hayatı yaşanılır kılan, estetik hazlar almamızı sağlayan ölümlü oluşumuzdur.

Ölümün kabullenilmesi, insanı var olduğunu kanıtlamaya, yeni şeyler üretip izler bırakmaya ve gelecek için ortam hazırlamaya itmiştir. Ölümün simgesi mezarları oluşturmuştur. Ölünün öbür dünyada yaşadığına inanıldığından, ölünün ruhunun rahat etmesi için – ölünün ruhunun rahat etmemesi yaşayanın da rahat etmemesi anlamına geldiğinden – cenaze gömme törenleri düzenlenmiştir. Ölü gömüldükten sonra da ritüeller düzenli bir şekilde devam etmiş, bu dünyadaki yaşamın rahat ve huzurlu olmasının öbür dünyadaki yaşamın rahat ve huzurlu olmasına bağlı olduğuna inanılmıştır. Yaşayan insanın ve ölünün doğanın bir parçası sayıldığından, ritüeller doğa olaylarına bağlı olarak düzenli bir şekilde devam etmiştir. Ölümlere yiyecek, içecekler sunulmuş, kurbanlar kesilmiştir. Ölüm ve ölüye saygı her dönem önemsenmiş, aksi davranışlar kabul edilemez görülmüştür. Fakat özellikle savaş dönemlerinde ve ötekileştirilen durumlarda, ölüme ve ölüye saygısızlıklar yaşanmış ölümlerin çokluğu gücün göstergesine dönüşmüştür.

Ölümün yaşam üzerindeki etkisi ve gücü fark edilince insan herşeyi dönüştürdüğü gibi ölümü de dönüştürmeye ve bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Öldürme hakkını eline geçiren güçlenerek hükmetmeye ve ölümü/yaşamı bir daha geri dönüşü mümkün olmayan değişimlere uğratmışlardır. Ölüm gücünü iktidarlar, dinler, ekonomi, bilim, sanat, kentler, teknoloji eline geçiririp, kullanarak egemenlik ve güç sağlamışlardır.

Bu egemenlik ve gücü kullanan alanlardan biri de sanattır. Platon'un felsefenin gerçek meselesi olarak gördüğü, aslında birçok alanın ana sorununu oluşturan ölüm, her dönem sanatın vazgeçilmez konusu olmuştur. İnsanın varoluşundan bu yana en etkili ve özel bir öneme sahip, yaşamı yaşanılır ve derin, ölümü kabul edilebilir kılan sanat, kimi zaman iktidarın ölüm gücünün destekleyicisi, kimi zaman onu yerle bir eden yaratıcı bir güç, kimi zaman da ölüm gücünü kendi elinde tutarak çıkarları için kullanan bir alan olmuştur. Ölümü hangi amaçla kullanmış olursa olsun sanatın önemli konularından birini oluşturan ölüm her dönem işlenmiştir.

Bu tezin amacı, yaşamın ana amacı olan ölümün önemi üzerinde durarak, ölümün nasıl değişim/dönüşüm geçirdiği, yaşam ve sanata yansımalarını incelemek olacaktır. Ölüm ile ilgili kaynaklar incelendikten sonra, ölümün bu değişim dönüşümünde sanatın rolü ve etkisi incelenecektir.

Bu araştırmada ölümün yaşamın en doğal parçası olduğu, ölüm korkusunun insanı görünür olma savaşına ittiği, zamanla iktidarların bu korkuyu nasıl yönlendirip kendi ölümsüzlükleri, çıkarları ve egemeliği için kullandığı ve ölümün zamanla çoğalan birçok egemen alanda parçalandığı ve anlamsızlaştırıldığı, insanın ancak ölümü tekrar en doğal haliyle kabullenip yaşamıyla, yaşamın anlam kazanacağı anlatılmaya çalışılacaktır.

1. BÖLÜM

ÖLÜM

Ölüm olmasaydı, onu icat etmek zorunda kalırdık.

VOLTAIRE

1.1.Ölüm

Ölüm, bütün canlıların başına gelecek olan; nerede, nasıl ve ne zaman yaşanacağı bilinmeyen kesin sonudur. Bütün canlıların yaşanılması en ortak noktası olan ölüm, insanda kendini var etme savaşına dönüşmüştür. İnsan ölüm sayesinde kendini var etme çabası içine girmiş ve kültürünü yaratmıştır. Ölüm insanın en çok konuştuğu, üzerine düşündüğü, eserler yarattığı alan olsa da hakkında en az şey bildiği ve belki de hiçbir zaman çözemeyeceği en büyük sırdır. İnsan, bu sırrı ne kadar çözebilir, hakkında ne kadar bilgiye sahip olabilir bilemesek de, geçmişte şimdide ve gelecekte Levinas gibi sormaya devam edecektir: “*Ölüm üzerine ne biliyoruz, ölüm nedir?*” Levinas “*Ölüm ve Zaman*” kitabında bu soruyu sorduktan sonra, kitap boyunca ölüm ile ilgili birçok tanımlamalar yaparken, aslında ölümün tanımının ne kadar zor olduğunu aslında tanımsız olduğunu bize göstermektedir. Levinas’ın (2014) kitabında geçen ölümle ilgili tanımlardan bazıları şunlardır; “Ölüm, “ fizyoloji süreç ya da hareketlerin durmasıdır, tıbbi müdahaleye çağrıdır, İnsan yaşamı fizyolojik hareketlerin üstlerinin örtülmesidir. Edeptir. Saklamak, giydirmek, çıplak bırakmaktır. Toplumsallaşmaktır. Ölüm geriye dönüşü olmayan bir mesafedir. Belirşin tersine döndürülmesidir. Ölüm bozulmadır, yanıt yokluğudur, zamanın kesintisiz akışı içerisinde bir varlığın süresinin bitmesidir, sonu’dur, dünyada olmanın sonudur, kendi kendinin sonudur. Hep açık kalan bir imkândır, kendine özgü, aşılmaz, yalnızlaştırıcı, kesin, belirsiz bir imkândır. Ölüm insanın kendi varlığını olma tarzıdır, şeylerin mahvoluşudur, belirşin tersine döndürülmesidir. Ölüm son fenomendir, aynı zamanda fenomenin sonudur, birinin ölümüdür.”

Ölüm ve yaşam birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Ölüm yaşamı zenginleştirip renk katan ve çoğaltandır. William Blake, bir mektubunda yitirdiklerimizin yaşamımıza sonsuz bir acının yanında, sonsuz bir zenginlik de kattığını yazar.

“Yitirdiğimiz dostların ölümlü yanımızla görmüş olduğumuz dönemden çok daha yakınımızda durduklarına, gerçekte daha çok bizimle olduklarına kuşku yok. On üç yıl önce kardeşimi yitirdim, o zamandır gün be gün, saat be saat tinimde söyleşir dururum onun tiniyle, zihnimde, imgelemimin yörelerinde görürüm onu. Öğütlerini işitirim, hatta bana bir şeyler yazdırdığı olur; o söyler, ben yazarım. Coşkumu açığa vurduğum için bağışlayın beni, tümüyle paylaşmanızı dilerim bu duyguyu, çünkü benim için ölümsüz neşenin kaynağıdır o, bu dünyada bile! Onun sayesinde yoldaş oldum meleklerle. Siz de gitgide böyle olabilirsiniz, iyiden iyiye inanasınız her ölümlüyü yitirişimizin ölümsüz bir kazanım olduğuna. Zamanın yıkıntıları güzelim konaklar kurar Bengilikte.” (Blake, 2016:155)

Ölüm bütün canlıların buluştuğu en ortak noktadır. Yaşamı sürdürmek; ölüme doğru yol almak, ölümlü olduğunun farkında olmaktır. Bu farkındalık yaşama anlamını veren yegâne şeydir. İnsan her ne kadar ölümsüzlük peşinde koşsa da yine de duracağı tek yer ölümdür. İnsan, Gilgamiş gibi ölüm karşısında ürker, korkuya kapılır ve ölümü yenmenin ona karşı koymanın çabasını verir. İnsanın ürettiği, yaptığı her şey ölüme karşı ama ölüme doğru bir yoldur. Ne zaman nerede nasıl geleceği bilinmese de ölüm hiçbir canlının peşini bırakmaz, her canlının etrafında dolanıp durur. Ezidi inancındaki gibi etrafımıza çizilmiş, dışına çıkamadığımız daire gibidir. Bu daire, bu sınır yaşamımıza anlam verir, yaşamımızı belirler.

Ölüm, Klimt’in çalışmasındaki gibi biz hangi yaşta ve durumda olursak olalım, kederle veya mutlulukla birbirimize ve yaşamın güzel, zarif, yumuşacık ve sıcacık yorganına sarılalım, bizden ayrılmayan, her şart ve koşulda yanibaşımızda sırtan, yokmuş gibi var olandır.

Şekil 1.1. Gustav Klimt, Ölüm ve Yaşam, 178 x 198 cm, 1908-1916, Tuval üzerine yağlıboya, Leopold Müzesi, Avusturya

Ölümün her an yanibaşımızda, vazgeçilmezimiz olması, ölümlülüğümüz, ölüme karşı savaşımızı belirler. Yaşam savaşı içine giren insan, doğayı egemenliği altına alıp daha uzun yaşama koşulları oluşturmaya çalışmıştır. Anlam veremediği, kendinden güçlü bulunduğu şeylere boyun eğip kutsallaştırması, adaklar sunması, tanrılara boyun eğmesi, ölüme geciktirmek, etrafından uzaklaştırmak için uyguladığı etkinliklerdir. Avcılıktan, ilk alet yapımına, yerleşik hayata geçmeye, bitkileri hayvanları evcilleştirmeye vb. yapılanlar ölüme karşı savaşlardır. Ölüm, günlük yaşantıdan, ritüellerden, doğuma, yaşam şekline, ekonomiye, biriktirmeye, aşka, saygıya, sanata kadar her şeyin başlangıcı, yürütücüsü ve yaratandır.

1.2. Ölümsüzlük Peşinde

Yaşamın sade ve karmaşaya dönüşmediği “doğaüstüne dayalı bir dünyada ölüm çok basit bir şeydir.” (Aies, 1991:8) İnsan “silahlarını çıkartmış ve sükûnetle toprağa uzanmıştır.” (Aies, 1991:8) Ölüm, yaşama huzur getirmiş, sakinleştirmiştir.

Aries’in; insanın ölümlerini evlerinin içine gömdüğü, ölümle içiçe yaşadığı, ölümü bekleyip sükûnetle kabullendiği “*evcil ölüm*” dediği dönemlerden, ölümün yaşamın dışına itildiği, ölüden ve mezarlardan korkulan ve uzak durulan, ölüm yokmuş gibi yaşanan “*ölümün vahşi hale geldiği*” getirildiği günümüze kadar ölüm, sanatın vazgeçilmez konularından biri olmuştur. İnsanlar tanrısal olmanın yolunu bulma arayışı içine girmiş, Tanrılar var olmak için görünür olmaya ihtiyaç duymazlar ama insanlar bedenen var olmasalar bile, kendilerini görünür kılacak izler bırakmanın peşine düşmüşlerdir. İnsan var olmanın, görünür olmaya, ölümsüz olmaya denk düştüğünün farkına varınca, varlığını görünür kılmaya çalışmış ve bunun için çabalamaya başlamıştır. Bu çabalamanın sonucunda oluşan kültür; “İnsanlar ölümlü olduklarının farkında olmasalardı, büyük olasılıkla kültür de olmazdı; kültür, insanların farkında oldukları şeyi unutturmaya yönelik incelikli, karşı anımsatıcı teknik bir aygıttır,”(Bauman, 2018:49) insanın ölüm karşısında yürürken ayak izi bırakma çabasıdır. Bu her şeyi yutan kara deliği doldurma çabası, “ölümlü yüreklerin tanrısal afyonu” (Baudelaire, 2017:12) insanın Tanrısallaşma yolunda attığı ilk adımdır. Bauman, ölümlülük acısının insanı Tanrı’ya benzettiğini, yaşamı südürmekle yoğun bir şekilde meşgul olmamızın, geçmişi koruyup geleceği yaratmamızın nedeninin ölümlü olduğumuzun farkında olmamızdan kaynaklandığını belirtmekte ve şöyle devam etmektedir.

“Ölümlülük en başından itibaren bizimdir; ama ölümsüzlük bizim kendimizin oluşturması gereken bir şeydir. Ölümsüzlük yalnızca ölümün yokluğu değildir; ölüme karşı koymak ve onu yadsımdır. Yalnızca ölüm, karşı koyulması gereken o amansız gerçeklik var olduğu için “anamlı”dır. Ölümlülük olmadan ölümsüzlük de olmaz. Ölümlülük yoksa tarih, kültür –insanlıkta- da yoktur. Olanığı ölümlülük

“yaratmıştır”: Bunun dışındaki her şey ölümlü olduklarının farkında olan insanlar tarafından yaratılmıştır. Şansı ölümlülük tanımıştır; insana özgü yaşam biçimi, bu şansın var olmasının ve kullanılmış olmasının sonucudur.” (Bauman, 2018:17)

Ölümlü olmanın farkındalığının sonucunda ortaya çıkan yaratıcılık ve iz bırakma insana özgü bir durumdur. Bildiğimiz, insanın ilk kara deliği doldurma aracı olan mağaralar; dini ritüeller, büyü amaçlı, hikâye amaçlı, ne amaçla yapılmış olurlarsa olsunlar, insanları hayvanlardan, doğadan ayıran, görsel ve ruhsal dünyasını değiştirip zenginleştiren, başkalaştıran, insanın kendine ait bir dünya kurmasını sağlayan, kalıcı izler bırakmanın derdine düşüren, “Sanat uzun, zaman kısadır” (Baudelaire, 2017:15) diye yankılanan en önemli başlangıçlardan biridir. Baudelaire, aşağıdaki dizelerinde insana verilen ölümlü yaşamı insanın nasıl sanata, yaratıcılığa dönüştürdüğünü çok güzel anlatmaktadır.

“Altın, erguvan, safir giyimli melekler,
Sizler tanık olun görevimi tam yaptığımı
Yetkin bir kimyacı gibi, kutsal bir ruh gibi,
Her şeyin özünü çıkardım çünkü,
Sen çamurunu verdin, ben altın’a çevirdim onu.” (Baudelaire, 2017:168)

Irmakta boğulmak üzereyken can havliyle sudan çıkmaya, son bir umutla su üstünde tutmaya çabalarmış gibi ellerinin izlerini mağaralara bırakanlar, el izlerinin biricikliğinin farkındalar mıydı bunu bilemeyiz ama kendilerinden bugüne tarifsiz güzellikte bir iz bıraktıkları kesin. Var olmanın, yaşamış olmanın, ölümden kurtulma çabasının ve artık olmadıklarının izleri, yaşadıklarına dair birer sembol, gösterge, mezarlık gibi karşımızda dururlar. Bu el izleri, kuytu, karanlık ve en dipte yatan, ölümden kurtulma isteminin çaresidirler.

Şekil 1.2. Eller Mağarası, 13.000-9.000, Arjantin

“Kurtulmalık için, insanda
Derin, zengin iki tarla var,
Kazıp altüst etmeye bakar
Usun sabanıyla her yanda;

Ufacık bir gül elde etmek,
Birkaç başak sağlamak için,
Tuzlu yaşlarıyla benzinin
Durmadan su veresi gerek.

Biri Sanat'tır, Aşk Öteki.” (Baudelaire, 2017:160)

Platon, Sokrates'in Savunması'nda her ne kadar “ölümden korkmak, öyle olmadığı halde kendini bilge sanmak ve bilmediği şeyleri bilir görünmek gibidir” diye yazsa da kulaklarımız, ölüme az kalanın, ölümün bozduğu yaşamın ürkütücülüğü karşısında, suya, ota hangi şeye dönüşürse dönüşsün, ölümsüzlüğün peşine takılmış hikâyelerle doludur. Bu hikâyelerden en bilineni olan Gılgameş Destanı, ölüme savaş açmış, ölümsüzlüğü arayan insanın bildiğimiz en eski yazılı öyküsüdür. Bu destanda

Gilgameş daha sonra en yakın arkadaşı olacak Enkidu'yla birlikte, Enkidu'yu ehlileştirdikten, ötekiyken kendine benzetip uygarlaştırdıktan sonra, Sedir Orman'ına sedirlerin koruyucusu Humbaba'yı öldürüp, sedirleri kesmeye giderler. Enkidu, eski kendi gibi olanlara ihanet eder aslında. Enkidu Humbaba'yı tanır, bilir. Tufan gümbürtüsüne benzeyen sesi, ateşten ağzı, ölümden soluğu olan Humbaba; ölüm yüzüdür, kimse onu yenemez, vahşidir, öfke doludur, kızgındır, yüreklere korku salar, kutsalın koruyucusudur, kutsala dokunanı öldürür. Humbaba ölümün ta kendisidir. Daidalus'un labirenti gibi bir yüze sahiptir. İçinden çıkılamaz, kaçılmaz, ürkütücü, oyunvari, yaşam gibi, tek çıkış yolu ölüm olan bir labirent.

Şekil 1.3. Humbaba Maskesi, M.Ö 1800-1600, British Müzesi

Gilgameş ve Enkidu Sedir Ormanı'nın koruyucusu ölüm yüzü Humbaba'yı öldürürler. Humbaba'nın "yüzünü maskeye dönüştürür, ifadesini yok ederler."(Levinas, 2014:16) Sedirleri keser, Uruk'a götürürler. Tanrıların öfkesini dindirmek için, Enlil Tapınağı'na en büyük ağaçtan, Gilgameş Destanı'nda belirtildiği gibi (2017) "boyu

doksan karış, eni otuz karış, kalınlığı iki karış; ara bağlantıları ortada, altta, üstte on beşer karış” bir kapı yaparlar. Ama bu bile Tanrıların öfkesini dindiremez. “Çok kan akıtanlar, tanrıların gözünden kaçamazlar.”(Aiskhülos, 2016:26) Sedir Ormanı’na zarar verip Humbaba’yı öldürdükleri için tanrılar Enkidu’yu ölümle cezalandırır. Ölümün yüzünü öldüren, karşılığında en sevdiğini kurban veren, zihinlerimizi ölümsüzlük yolunda bırakan Gılgamesh, Enkidu’nun ölümüne tanık olunca yüreğini ölüm korkusu sarar. Birçok korkuyla baş eden, güç ve kudret sahibi Gılgamesh, ölüm korkusunu yenemez sonuç başarısız da olsa ölümsüzlüğü aramaya koyulur.

“Ölmek zorunda olma gerçeği, önsel olarak, bütün hayatta kalma çabalarını nihai bir başarısızlığa mahkûm eder, ayrıca ölmenin zorunlu olduğunu bilmek, en görkemli insan projelerini bile küçük ve önemsiz, içi doldurulmuş ve saçma bir hale dönüştürebilir. Eğer “anlam” niyetin ürünüyse, eğer eylem amaç odaklı olduğu sürece anlamlıysa; o zaman yaşamın anlamı nedir? Bu soru ve bu soruyu sormaya yönelik ısrarlı gereksinim ve amansız dürtü, insan durumunun laneti ve sonsuz ıstırabının kaynağıdır.” (Bauman, 2018:17)

Şekil 1.4. Gılgamesh ve Enkidu’nun Humbaba’yı Öldürdüğü Rölyef, M.Ö 2.000, Vorderasiatisches Müzesi, Almanya

2. BÖLÜM

ÖLÜMÜN EL DEĞİŞTİRMESİ

Dehşet, bir kenti çöle çeviriyorsa eğer
Tanrılara kırılmak düşer, saygı değil artık.

Euripides

2.1. Ölümün Kralları

Baudrillard, “Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm” adlı kitabında köyde ya da kentte evin sıcak ortamından uzaklaştırılarak oluşturulan mezarlıkların tüm *gettolar*a örnek oluşturduğunu, ölümlerin yaşamdan tecrit edilmesiyle birlikte iktidarlarda ölümsüzlük kavramının gelişmeye başladığını belirtir. Ölümden ve ölümlerden korkmayla başlayan ölümsüzlük arayışı beden olmasa da, iktidarların ölümsüzleşme yollarını araması ve bu yolda herşeyin mübah görülmesiyle devam etmiş, ölümsüzleşme hırsı iktidarların açgözlülüğünün, birçok yere hükmetmesinin, güç elde etmeye çalışmasının yolunu açmıştır.

“Ölümsüzlük bir iktidar ve toplumsal aşkınlık göstergesidir. İlkel toplumlarda politik iktidara özgü bir yapı bulunmadığından, kişisel anlamda bir ölümsüzlük söz konusu değildir. “Göreceli” bir ruhla, “kısıtlı” bir ölümsüzlük vardır. Bu olgu, daha sonra ortaya çıkan ve daha gevşek bir bölünme üzerine oturan toplumsal oluşumlarda, iktidar yapılarıyla göreceli bir aşkınlık ilişkisi içindedir. Bu aşamadan sonra ortaya çıkan Büyük İmparatorluklar döneminde, bütünüyle aşkınlamış bir iktidar anlayışının söz konusu olduğu despotik toplumlarla birlikte, ölümsüzlük de genelleşerek günümüze kadar sürüp gelmiştir. Bu gelişmeden ilk yararlananlar krallar ve firavunlardır. Bir sonraki aşamada bizzat Tanrı bu durumdan yararlanarak kusursuz bir ölümsüzlük modeline dönüşmüş ve nihayet herkesin bu ölümsüzlükten kendi payına düşeni alabildiği bir aşamaya gelmiştir.” (Baudrillard, 2016:224-225)

Oysa ölüm bilinci, yaşamı uysallaştırır, sakin ve yaşanılır kılar. Ölümün yaşamdan uzaklaştırılması, ölümsüzlüğün iktidarlaşması yaşamı vahşileştirir. Ölümsüzlüğü iktidarlaştıran krallar, ölümün gücünü elde edince, ölümsüzleşme hırsıyla hükmetmeye başladılar. Hiçbir hükmetmek ölümsüz olamaz. Hükmetmenin temeli ölümler üzerine

kuruludur. Güç ve kudret sahibi olmak, daha çok halkı yönetmek, ayaklar altında çoğalan ölümlere eşdeğerdir. Ötekini ezdikçe, aşağıladıkça, esir alıp yönettikçe iktidar güç kazanır ve Baudrillard'ın (2016) belirttiği gibi “insanlık dışı”nı “ayrımcılık zincirinin art arda gelen halkalarını” oluşturmaya başlar.

Ötekileri oluşturan *insanlık dışı halkası* ölüm ve öldürme ile birbirine bağlıdır. Her ötekileştirme başka ötekileştirmeleri, düşman halkları yaratır. Düşman halk kıymetsiz, değersiz, öldürülmesi, esir alınması, aşağılanması gereken bir halktır.

İnsanlık dışı halkasına en iyi şeklini veren, ölüm gücünü elinde tutanlardır. Güçlü olmak, öldürme hakkını elinde tutmaktır. Ölme ve öldürme yetkisi dünyadaki en güçlü yetkidir. Bu yetkiyi elinde tutmak en güçlü ve en büyük olmanın anahtarıdır. Bu anahtara ilk önce krallar talip oldular. Kralların bu güce sahip olabilmesi için ölümü tanrılardan alıp tanrılaşmaları gerekiyordu. Kendi ölümsüzlükleri, tanrılarının ölümsüzlükleri demektir. Artık tanrılar onları ve halkı değil, onlar tanrıları ve halkı korumalıydılar. Krallar tanrılarının yeryüzündeki temsilcileri ve koruyucuları konumuna yükseldiler. Bundan sonra düşman halka karşı kazanılan her zafer, Tanrılar için kazanılmış bir zafer olarak sunuldu. Yenilmek, Tanrılarının ölümü demektir. Tanrıları güven içinde olan halk güç ve kudret sahipliğini de elinde bulundurur. Tanrı Krallar, Tanrılarının gökyüzündeki vücutlarını genişletmek için daha fazla güç, daha fazla ganimet, daha fazla yapıt, daha fazla toprak, daha fazla alan, daha fazla ölüm peşinde koşarlar. Tanrılara savaş ganimetlerinden bir pay ayrılır. Tanrılar iyilik dağıtıcısı, adalet sağlayıcı, cezalandırıcı, öfkeli konumdan, kariyer ve ganimet sahibi, en güçlü ve en büyük halkın tanrısı olma gururunu taşıma konumuna getirilir. Bu konumda kalmaları için de onların yeryüzündeki temsilcileri olan krallar savaşmalı, hükmedeceği alanları genişletmeli, diğer halkları egemenliği altına alıp zenginliklerine el koymalı. Böylece Tanrılara sunulan kariyer, büyüklük ve ganimetlerle, ölüm takas edilir. Yapılan her savaş, kazanılan her zafer, esir alınan, öldürülen insanlar tanrılara şükran ve gururla sunulur.

İlk dönemlerdeki ölüm, yırtıcı hayvanlar tarafından, hastalıktan sıcak, soğuk, susuzluk, beslenememe gibi sebeplerden veya avlanırken, ağaçtan düşerken, doğum yaparken, yiyecek toplarken gerçekleşen ölümdü. Ama artık ölüm daha çok krallar ve ordularının silahlarıyla ölme, esir alınma, işkenceyle öldürülmeye dönüştü. Ölüm gücünü kullanmayı öğrenen insan her geçen gün doğadan, daha fazla uzaklaşmaya başladı. Ölüm doğal olmayan, korku dolu bir işkenceye dönüştü. Kral orduları oluşturuldu. Kurulan bu

orduların görevi tanrı kralların elindeki bu en güçlü silahı koruma ve bu silahı kullanma zevkine erişmek oldu. Hırsın, intikamın, öldürmenin, hükmetmenin tanrısal zevki ruhları egemenliği altına aldı. Öldürülenlerden oluşan ölümsüzlük basamağına adım atan krallar tüm ihtişamlarıyla tahtlarına oturup yeryüzüne, gökyüzüne hükmettiler.

Krallar öldürme hakkının verdiği güçle güçlendiler. Tarihte en acımasız olan halklar, en geniş sınırlara, en fazla zenginliğe ulaştılar. Günümüzde dahi akıl almaz bulduğumuz devasa mimari yapılar, anıtlar ve şehirler kurdular. Her devlet büyüklüğünü göstereceği simgelere ihtiyaç duyar. Bu simgeler ölümsüzlüğün, büyüklüğün gücün somutlaşmış halleridir. Soyutun somuta dönüşüp kendini göstermeye ihtiyacı vardır. Güç her zaman kendini göstermekten, gösterip etkilemekten yanadır. Ancak görünen etkiler. Büyüklük, görünene ululuk katar. Şehirler, mimari yapılar, anıt mezarlar, zafer anıtları... kralların aynasıdır.

Devletler tarihi, savaşlar, zaferler, kahramanca savaşıp ölenler ve sayısı belli olmayan düşman ölümlerine sahip olma tarihidir. Her savaş; tanrıları, halkı, aileyi ve kendini ölümden kurtarmak için yapıyor görünse de aslında devletin ve devleti yönetenlerin çıkarlarını korumak için yapılır. İnsan ölmek için öldürmeyi her zaman göze alır. Yaşamda ölmeyi istememek güdüsü kadar her şeyi yaptıracak, her şeyi göze alıracak başka hiçbir güç yoktur. Savaş ölmek için öldürmek üzerine kuruludur.

“Savaşta önemli olan öldürmektir. Düşman safları “seyreltilir”. Savaş toptan öldürmek demektir; olabildiğince çok düşman yok edilir. Amaç, canlı hasımlardan oluşan tehlikeli kitleyi ölümler yığınınına dönüştürmektir. Daha çok düşmanı öldüren zafer kazanır. Savaşta hasım, civarda yaşayanlardan oluşan ve giderek büyüyen bir kitledir. Sayılarının artması kendi başına bir tehlikedir ve içerdiği tehdit kendi kitlesinin saldırgan dürtülerini açığa çıkarmaya yeter. Savaş sırasında her bir taraf hayati öneme sahip olan noktada sayısal üstünlüğünü elde etme ve kendi sayısını arttırmadan önce düşmanın zayıf noktalarından olası bütün biçimlerde yararlanma peşindedir. Savaşın ayrıntılı bir biçimde ele alınması bir bütün olarak doğasını yansıtır. Her bir taraf daha büyük canlı savaşçı kitlesi, karşı tarafta da daha büyük ölü yığını oluşturmak ister. Büyüyen kitleler arasında ki bu rekabette savaşın özsel, hatta belki de birincil nedeni yatar. Düşmanlar, özellikle de kadınlar ve çocuklar, öldürülebileceği gibi, köle de yapılabilirler; bu köleler kitlenin

çoğalmasına da yarar. Fakat ilk amacı düşman ölülerinden oluşan bir yığın olmadıkça savaş gerçek bir savaş değildir.” (Canetti, 2014:72-73).

Savaşın ayaklar altında ölü yığınlar oluşturmak olduğuna ve bunu bir güç göstergesi olarak göstermek gerektiğine tarih boyunca tanık oluruz. Her kazananın gücünü göstermek için yaptırdığı eserler, ölüm gücünü elinde tutmanın önemini vurgular gibidir. Dost ve düşmana gösterilmesi, korku salması ve sürekli görünür kılınması gereken bu zaferler, kalıcı kılınmalı ve ihtişamlı eserlere dönüştürülmelidirler. Bu eserlerin kalıcılığı, iktidarların kalıcılığının göstergesidirler. Günümüze ulaşan birçok yapı ve eserde iktidarların gücüne, devamlılığına, ölümler yığını üzerine kurulmuş zaferlere tanık oluruz.

Sümer dönemine ait Akbabalar Steli Kral Eannatum adına kazandığı zafer için dikilmiş çift taraflı, parçaları tam olarak bulunamamış bir steldir. Bu parçada kral öncülüğünde, galip gelmiş kalkan ve mızraklarıyla düzenli bir şekilde yürüyen askerler, ayakları altında yatan düşman ölümlere basarak- her zafer geçidi, her savaş öldürülmüş ötekiler üzerine kuruludur dercesine- gururla, dimdik ilerlemektedir.

Şekil 2.1. Akbabalar Steli'nin Bir Parçası, MÖ 2600–2350, Louvre Müzesi, Fransa

Naram-Sin Zafer Steli, Akad Kralı Naram-Sin'in Zagros Dağları'nda yaşayan Lullubi dağ halkına karşı kazandığı zaferi simgelemektedir. Naram Sin Sargon'un torunudur. O'nun dönemi Akadlılar'ın en geniş sınırlara ulaştığı dönemdir. Mezopotamya'da kendisini Tanrı olarak ilan eden ilk kraldır. Güç ve otoriteyi simgeleyen çift boynuzlu başlık, yay ve mızrağıyla- kayalıklardan düşen, karşısında yere düşmüş, boğazına saplanmış oku çıkarmaya çalışan, ayakta ellerini kaldırmış af dileyen düşmanlarına aldırmadan- ayağının altındaki ölümlere basarak, arkasındaki ordusuyla birlikte, gururlu ve dimdik güneş tanrısına zaferini sunmaktadır.

Şekil 2.2. Naram-Sin Zafer Steli, MÖ 2230, Louvre Müzesi, Fransa

İran- Irak savaşı sırasında hasar gören rölyef Lullubi Kralı Anubaninin kazandığı zafer adına yapılmıştır. Kral, güç simgesi olan yay, ok ve balyozla birlikte ayağının altındaki çıplak bir esire basmakta, ipleri Tanrıça İnanna/İştar'ın elinde bulunan iki esir arkada diz çökmüş, diğeri altısı ise kayanın altında, elleri arkadan bağılı bir şekilde ilerlemektedir. Kral zaferini Güneş Tanrısı'na sunmaktadır.

Şekil 2.3. Kral Anubanini'nin Zaferi ve İştar Kaya Rölyefi, MÖ 3.000 sonları, Serpelli Zehaw, İran

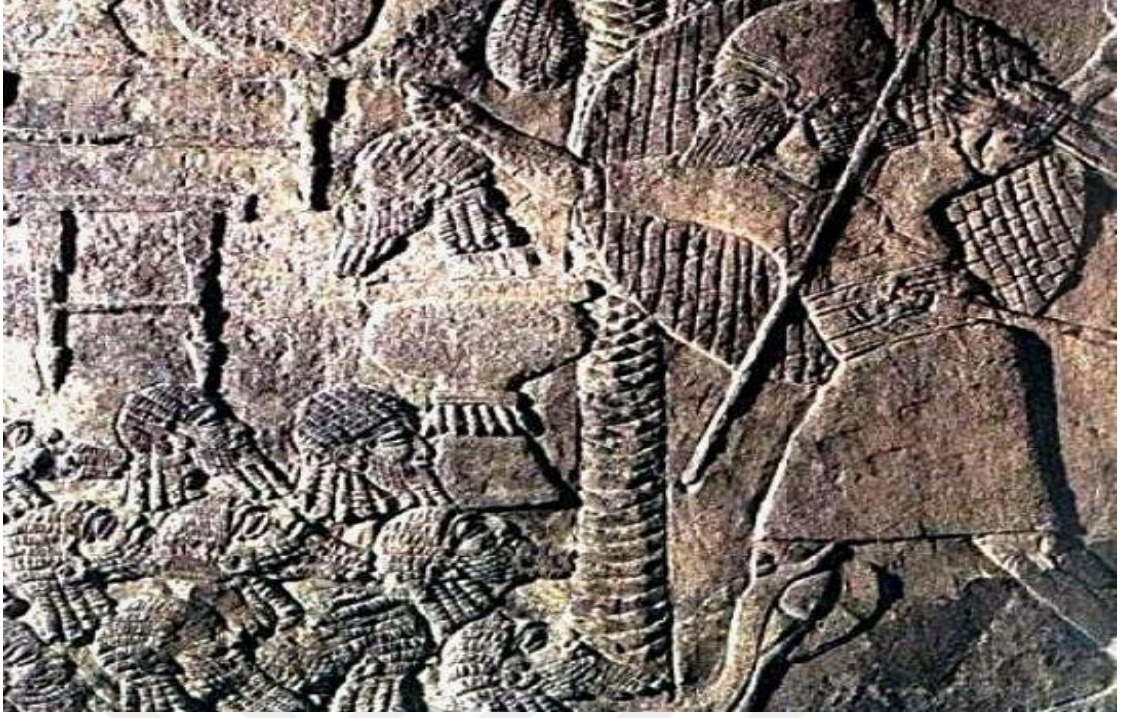

Şekil 2.4. Kral Anubanini'nin Zaferi ve İştar Kaya Rölyefi Çizim

Asurlular, öteki'nin bedeni üzerinde hâkimiyet kuran, tarihte bilinen en vahşi işkence yöntemlerini uygulayıp, işkenceyi sistematikleştiren, esir aldıkları halkları acımasızca katleden, korku üzerine kurulmuş zalimlik ve acımasızlıklarıyla tanınan, büyük, düzenli bir orduya sahip, yaşamları savaş ve öldürme üzerine kurulu bir uygarlıktır. Kralın emirlerinin yerine getirildiğinin belirtildiği bir yazıtta uygulanan işkence yöntemleri şöyle anlatılmaktadır.

“Kentin kapısına bir sütun yerleştirdim ve bana karşı isyan eden şeflerin derisini yüzdürüp, sütunu onların derileriyle kaplattım. Kimilerini sütunun içine kapattırdım, bazılarını da kazığa oturtup sütunun etrafına dizdirdim. Kentin içinde birçoğunun derisini yüzdürüp duvarları deriyle kaplattım. Kraliyet memurlarına gelince, kollarını, bacaklarını kestirdim.” (“Şiddetin Politikası, Asurda Şiddet”, 2018)

Asur Kralları, görselliğin gücünü en etkileyici şekilde kullandılar. Ölümün artık Tanrıların değil kendi ellerinde olduğunu ve ona istedikleri her şekilde hükmettiklerini görseller aracılığıyla gösterdiler. Bu görseller kralların yönetimlerine güç ve ululuk katarken, ötekilere de korku saldı. Yaptıkları görkemli yapıların duvarlarına; savaş ve zafer sahneleri, kuşatmalar, aslan avlama ve öldürme anları, kendilerine karşı çıkanlara, esir aldıkları halklara yapılan işkence sahnelerinin rölyeflerini yaptırıldılar. Bu görüntüler oldukça ürkütücü ve korkunçtur. Bunlara sürekli maruz kalmak bile korkunun büyümesi için yeterlidir. Bu görüntüler bize sanatın, nasıl iktidarın gücünün destekçisi olabileceğini ve aslında sanatın nasıl bir işkence aletine dönüştüğünü/dönüştürüldüğünü en iyi gösteren örneklerdendir.

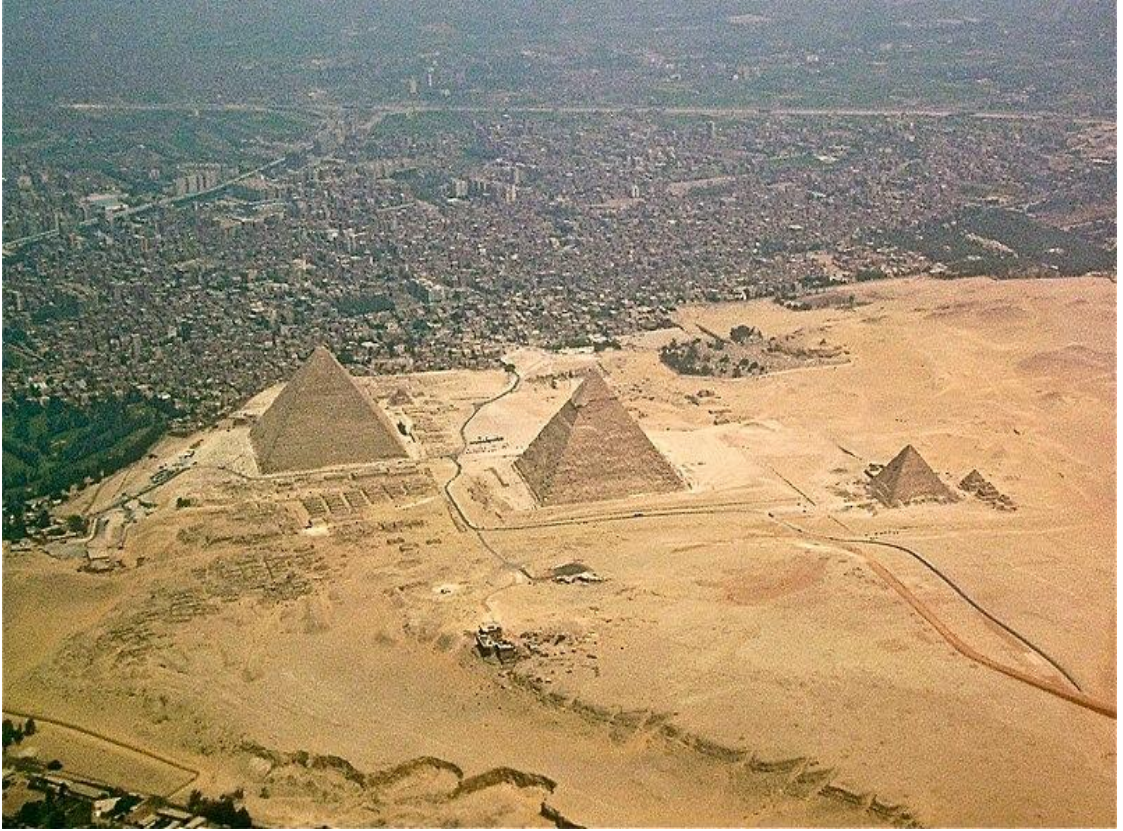
Şekil 2.5. Asur Rölyefi

Görselliğin tüm gücünü bir arada ve en etkileyici şekilde kullanan uygarlık, Mısırlılardır. Hala onlardan kalan eserleri büyük bir hayranlık ve şaşkınlıkla izleriz. Eserlerin görkemliliği günümüzde dahi bizi tesiri altına alır, karşısında soluğumuzu keser, bizi küçücükleştirir. Günümüzdeki gökdelenler gibi, o dönemdeki bu yapılar da Mısır firavunlarının tanrısallıklarının, egemenliklerinin, büyüklüklerinin simgesiydi. Yönettiklerine, düşmanlarına, başkaldırmayı düşünenlere sürekli bir hatırlatma, gözdağı verir gibi tüm görkemiyle dikilen bu yapılar insanı alttan bakan küçücük bir yaratığa dönüştürür.

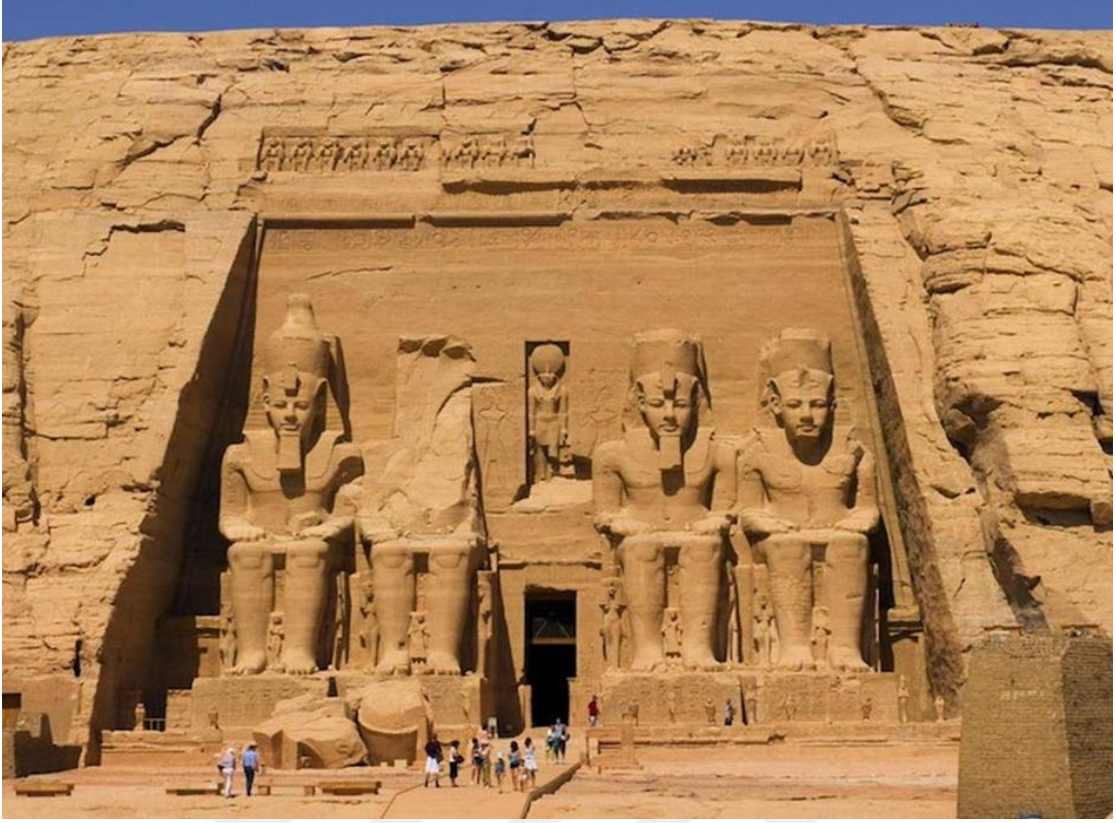
Bu anıtsal yapılar insanı içine alır, tanrılar diyarına götürür, büyüler, kralların tanrılığına inandırır. Mısır mimarisi devasılığının yanında resmin, heykelin, rölyef ve yazının da o ruhlara işleyen gücünü kullanıp güç bende der gibi dimdik durur. Mısırlılar insanları etkisi altına alabilecek tüm sanatsal özellikleri bu devasa görkemli yapılara işleyip tarifsiz bir etkileycilik sağlamışlardır. Bu yapılar hiçbir boşluğu, tereddüdü kabul etmez gibi dururlar. Ölüm hakkını elinde tutabilmek boşluk kabul etmez. Her türlü başkaldırı en ufak bir boşluğu her an doldurmaya hazırdır. O yüzden her yönüyle etkilemek, yönlendirmek, hatırlatmak ve korku salmak gereklidir.

İnsan yapısı olmaya yakıştıramadığımız, görkemli, gökyüzünden inmiş, dünyaya ait değilmiş gibi duran bu yapılar ne tanrılar ne de uzaylılar tarafından yapıldı. Aşağıdan bakan insanlar tarafın yapıldı. Bu yapılar onların elleriyle göklere doğru yükseldikçe onlar daha da küçülüp, köleleşip, değersizleşti. Kralların ulu yapılarını yükseltmek dışında başka bir dünyaları da olmadı. Ne yaşamlarının ne de ölümlerinin bir değeri kaldı.

Mısır firavunları yaptıkları devasa anıt mezarlarla kendilerini ölümsüzleştirmeyi başardılar. Bu ölümsüzlük birçok ölünün üzerine kuruludur. Her ululuğun altında başkalarının harcanmış değer verilmemiş hiçe sayılmış yaşamlarının/ölümlerinin nefesi vardır. Mısırın devasa yapılarını yapanlarının rakamsal bir değeri dahi yoktur. Aslında bu anıt mezarlar firavunlardan çok ölümüne çalıştırılan kölelerin mezarlarıdır.

Şekil 2.6. Gize Piramitleri, Gize, Mısır

Şekil 2.7. Ebu Simbel Tapınağı, M.Ö. 1250, Mısır

Köleler, aşağıdakiler düzenin devam ettirici gücüdürler. Brecht'in "Tahterevalli" şiirinde de belirttiği gibi düzenin işlemesi, yukarıdakilerin yukarıda kalabilmesi, aşağıdakilerin küçücükleştirilmesi ve buldukları yeri benimseyip ölümüne çalışmalarıyla sağlanabilir. İktidarların istediği düzen, denge ancak bu koşullarda devam edebilir.

"iyice görüyorum artık düzeni.

orada, bir avuç insan oturuyor yukarıda,

aşağıda da bir çok kişi.

ve bağılıyor yukardakiler aşağıya:

"çıkın buraya gelin ki,

hepimiz olalım yukarıda."

ama iyice gözlediğinde görüyorsun,

neyin saklı olduğunu

yukardakilerle, aşağıdakiler arasında.

bir yol gibi gözüküyor ilk bakışta.

yol değil ama.
bir tahta bu.
ve Őimdi görüyorsun açıkça;
bu bir tahterevalli tahtası.
bütün düzen bir tahterevalli aslında.
iki ucu birbirine bağımlı.
yukardakiler durabiliyorlar orada,
sırf ötekiler durduğundan aşağıda

ve ancak;
aşağıdakiler, aşağıda oturduğu sürece
kalabilirler orada.
yukarıda olamazlar çünkü,
Ötekiler yerlerini bırakıp çıksalar yukarı.
bu yüzden isterler ki;
aşağıdakiler sonsuza dek
hep orada kalsınlar.
ıkmasınlar yukarı.
bir de, aşağıda daha çok insan olmalı yukardakilerden.
yoksa durmaz tahterevalli.
tahterevalli.
evet, bütün düzen bir tahterevalli.” (“Brecht, Tahterevalli”, 2018)

Bu açgözlülük ve para hırsı ortamında, bir tek insanca duygu ya da görüşün lekelenmeden kalması olanaksızdır.

Karl Marx

2.2. Ölümün İmparatorları

Ölüm gücü doğanın/tanrıların elinden alındıktan sonra bir daha asla geri verilmedi. Ölümü imparatorluklar, dinler, burjuvazi, kapitalizm, kentler, tıp, bilim, sanat... devraldı. Ölüm zamanla iktidarların elinde en büyük güce, silaha dönüştü.

İmparatorlukların güçlenip, iktidar ve güç sahibi olmasıyla birlikte birçok halk imparatorlukların egemenliğine girdi. Her ne kadar kendi içlerinde yönetimlerine devam etseler de, krallıklar da imparatorlukların yönetimi altına girdi. Bu da birçok halkın kültür, dil ve inançlarında değişiklikler olması demektir. Bu farklılıkların çarpışması zenginlik sağladığı gibi, birçok farklılığın da ölümünü hızlandırdı. Birçok dil, kültür ve yaşam şekilleri egemenin yönetiminde değişime dönüşüme uğradı veya tamamen yok oldu. Zamanla yönetim şekilleri değişse de kaybedilenler asla geri kazanılamadı.

Hiçbir halk onu yaşama bağlayan, yaşamını/ölümünü anlamlandıran farklılıklarının, yok olmasını istemez. Kendi gördüğü, bildiği, değer verdiği şeylerle yaşamak/ölmek insanı mutlu kılar. Bunların zorla veya asimile yoluyla değişmesi, bilinenin, doğal görünenin olanın başkalaştırılması, yaşamı da ölümü de yabancılaştırır.

Halklar başka bir yönetimin egemenliğini kolay kolay kabul etmez. Bu da zorla, savaş yoluyla kabul ettirilmesi anlamına gelir. Her gelen egemen görünür ve ölümsüz olmak ister. Canetti (2014) "İsimler açgözlüdür" der. Bunun için her egemen kendi yönetim şeklini, kurallarını, inançlarını, yaşam/ölüm şeklini, sanatını, mimarisini, tarihini dayatır. Her yerde ve her an var olduğunu hissettirmek tanrılara has bir özelliktir. Tanrılara has bu özelliği en iyi kullanan en güçlü olacaktır. Bu da boyunduruk altına girenin çok ciddi boyutlarda değişimi, dönüşümü demektir. Elbette ki her değişim, dönüşüm yararlı ve doğru değildir. Bu değişimlerin temelinde paylaşımından çok, ötekileştirilen halkların dönüştürülmesi, değiştirilmesi yatar. Öteki her zaman egemenden geride, barbar, vahşi, düzensizdir, yenilik ve adalet götürülmesi gerektirir.

İmparatorluk; geniş alanlara yayılıp, biriktirerek, herkesi, her şeyi yönetme gücüne ben sahibim, benim yönetimimi kabul ederseniz ancak mutlu, huzurlu, ilerici bir yaşama sahip olabilirsiniz, demektir. İmparatorluğun kanatları, gölgesi altına girmek, savaşların asıl amacı olan tüm zenginliklerinin imparatorluğa geçmesi, yayılmak için gereklidir. Birçok halktan oluşan askeri ve kaynaksal zenginlik, imparatorlukların başka halkalara savaş açma, onların da gücünü elde etme olanağını doğurur. Her egemenlik altına alınan halk, diğer bir halka hükmetmenin yolunu açar. Hükmetme isteği sonsuzdur. Ele geçirildikten sonra geri dönülemez, uçsuz bucaksız, doyumsuz, sonu kestirilemeyen yerlere yol aldırır. Daha çok savaş, daha çok ölüm, daha çok toprak, daha çok sömürü, daha çok zenginlik; büyüleyici yapılar, kendi sanatı, kendi bilimi, kendi tarihi...

“Bir yeri ele geçirenlerin ele geçirdikleri grupların kimliğini yok etme ve kendi baskıcı hükümlerini zorla uygulayarak onu daha kalıcı kılma girişimleri, kural gereği, en ivedi ve inatla ardından koşulan bir önlem olarak alt edilen grupların tarihsel anlatılarına yasak koymayı da kapsar. Yenilen gruplar ayartma ya da tehdit yoluyla tarihlerini unutmaya, unutmaları bile ondan utanmaya ve böylece uluorta söz etmektan kaçınmayan zorlanırlar. Grup kimliği, korunmaya değer bir geçmişi olduğu etkin bir biçimde inkâr edilirse, geleceği yokmuş gibi gösterilir. Ele geçirilen insanların tarihini yazanlar ve anlatanlar susturulmuş, hapse atılmış, cezaya çarptırılmış ya da anlattıklarını yeniden düzenlemeleri istenerek şaşırtılmışlardır. Ele geçirilen grupların eğitim kurumları -topluluğa özgü ölümsüzlük kisvesine bürünmüş o en temel sürekli bellek araçları- dağıtılmış, tarih dersi vermeleri yasaklanmış ya da bunlara yeni kitaplar yeni eğitim programları sunulmuştur. Grubun kendi dilinin, özerk kültürde çökertilen o ayrı kültürün taşıyıcısının yasaklanması, elverişli buldukları anda ele geçiren tarafın memnuniyetle başvurduğu en uç ve en köklü önlemlerden biridir.

Güç dengesindeki her değişiklikte tarih anlatımı yeni baştan başlar. (Bauman, 2018:169)

Fetih, yayılma ve öteki halkları kendi istediği gibiye dönüştürme, Büyük İskender’le hız kazanır. İskender, genç yaşına rağmen dünyaya hükmetme hırsıyla birçok farklı halkları egemenliği altına alır ve dönüştürür. Diğer halkların farklılıklarından da etkilenen Hellen dil ve kültürü geniş alanlara yayılır.

İskender gittiği her yere düzenli ordusuyla birlikte mühendis, mimar, bilim adamı, saray görevlisi ve tarihçilerini de götürerek kendi tarihini, hikâyesini yazdırır. Her dönemde olduğu gibi İskender zamanında da sanat kendi dönemine ayak uydurarak dönüşür. Bu dönemdeki sanatsal yapılar her boyutuyla görünme ve her yerde olma anlayışına denk düşer. İskender savaşarak egemenliği altına aldığı birçok yerde yeni şehirler kurarak, mimari yapılar, kütüphaneler, heykeller, büstler yaptırmış, şehirleri kendi görkemine uygun dönüştürmüştür. Kendi adına Mısır'da Alexandrea (İskenderiye), Hindistan'da savaşta kaybettiği atı Bukefalos adına, Bukefalya şehrini kurmuştur.

İskender'in dünyada birlik kurma hayali birçok insanın, halkların, kültür ve dillerin ölümüne sebep oldu. Öldürerek kendi adaletini halklara kabul ettirdi. Hayallerinin ardını savaş ve ölümlerle doldurarak, adaletinin doğruluğuna inanıp onu herkese dağıtmaya, boyun eğdirerek, zulmederek herkese aydınlık sunmaya kalktı. Onun varlığının diğer halklar üzerinde gölge olduğunu en iyi dilen getiren Diyojen olmuştur.

İskender'in herşeye hâkim, kendinden emin, haşmetle, Diyojen'in başucunda durup ne dilerse yapabileceğini belirttiği, Diyojen'in ise gayet sakin, kendinden emin, o unutulmaz sözünü söylediği an'ı Crayer resmetmiştir. Güneşimi engelleme, gölge etme yeter.

Şekil 2.8. Caspar de Crayer, İskender ve Diojen, 196x278 cm, 1650, Tuval Üzerine Yağlıboya, Wallraf Richartz Müzesi, Almanya

Bu dönemde dinler önemini kaybetmiş, mantık ve bireysellik önem kazanmış, tanrılar insanlarda vücut bulmuştur. Hellenistik dönemin öncüsü, Roma İmparatorluğunun temeli sayılan Büyük İskender, sadece kendi halkına değil birçok başka halklara da hükmetmenin yolunu açmış, başka halklar üzerindeki ilk ve en büyük gölgelerden biri olmuş, kendinden sonra gelen iktidarlara temel teşkil etmiş, tüm ihtişamı, gücü, kudreti, düzeniyle günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

“Hükmedenlerin hepsi de, kendilerinden önce galip gelmiş olanların mirasçısıdır. O halde galiple duygudaşlık, daima hükmedenlerin işine yarar... Bu ana kadar hep galip gelenler, bugün hükmedenlerin altta kalanları çiğneyerek ilerlediği zafer alayında yerlerini alırlar. Her zamanki gibi ganimetler de alayla birlikte taşınır. Kültürel zenginlik denir bunlara... Kültürel zenginlikler, dehşet duygusuna kapılmadan düşünilemeyecek bir kökene sahiptir. Varlıklarını sadece onları yaratan büyük dehaların çabalarına değil, aynı zamanda o çağda yaşamış adı sanı bilinmeyen insanların katlandığı külfetlere de borçludurlar. Hiçbir kültür ürünü yoktur ki, aynı zamanda bir barbarlık belgesi olmasın. Ve kültür ürününün kendisi gibi, elden ele aktarılması süreci de nasibini alır bu barbarlıktan.” (Benjamin, 2018:46-47)

Büyük İskender'den sonra birçok imparatorluklar kuruldu. Roma, Bizans, Kutsal Roma-Cermen, Osmanlı, İspanyol, Britanya, Rus, Fransa, Amerika İmparatorluğu... Hepsi de özü gereği yayılmacı politikalarını sürdürüp geniş alanlara yayılarak iktidarlarını güçlendirdiler ve kendilerinden önceki iktidarların devamına kendi tarihlerini yazdırdılar.

3. BÖLÜM

ÖLÜMÜN PAY EDİLMESİ

Berrak suyu pislik ve çamurla bulandıran, yitirir kendi içme suyunu!

Aiskhülos

Kuralları olmayan hiçbir şey tam anlamıyla elde edilmiş sayılmayacağından, sahiplenilen şeyin önce kurallarının oluşturulması gereklidir. Bu, ele geçirilip iktidarlar arasında pay edilmeye başlanan ölüm için de geçerliydi. Hangi şart ve koşullarda nasıl ölüneceği, ölürken neler yapılacağı, öldürülenlerin cenaze törenlerinin yapılıp yapılmayacağı, cenazeye eziyet koşulları, savaşlarda ölenlerin kıymet derecesi, öteki dünyaya gitme ve orada mutlu yaşama koşullarının neler olduğu, iktidarın belirlediği koşullarda ölünce bunun kıymetli ve değerli aksi halde kişinin kendini öldürmesinin suç ve günah sayılması... gibi kurallarla ölüm çerçevesi belirlendi.

İktidarlar güçlendikçe birçok güç merkezlerini de yönetimlerine katarak sayısız kollar oluşturdular. Zamanla eklenen her kol güçlenmek için daha çok pay almaya çalışarak iktidarlaştı. İktidarların çoğalmasıyla yaşamın/ölümün anlamı her geçen gün daha da karmaşıklaşıp, anlaşılmaz bir hal aldı. Bu paylar içinde en önemli güce sahip ölüm de pay edilince tek tanrılı dinler bu paydan en fazlasını alarak, bu dünya ve öbür dünyaya hükmettiler ve bu gücü günümüze kadar ellerinde tutup iktidarlarını korudular. Dinler tarih boyunca birçok savaşların, katliamların yaşanmasında, cinsel, etnik, dinsel birçok ayrımcılığın oluşmasında ve sürdürülmesinde, asıl unsur olarak rol aldılar ve kan deryasına çevirdikleri bu dünyanın karşıtı olan öbür dünyanın sefahatine ulaşılmasının kapısı, anahtarı ve muhasebecisi oldular.

“Ölüm sonrası yaşam düşüncesinin ortaya çıkışı, iktidarın doğmasına yol açan asal olaydır. Çünkü bu düzenek yalnızca bu dünyada zahmete katlanma zorunluluğu ve bunun karşılığında öteki dünyada ödüllendirilme gibi bir şantajla yol açmakla kalmayıp -rahipler kastının tüm stratejisi bunun üzerine kuruluydu- aynı zamanda bilinçaltına yerleştirilmeye çalışılan bir ölme yasağıyla birlikte bir de bu ölüm yasağını denetleyen bir iktidar süreci de oluşturulmuştur. Ölüler ve canlılar arasındaki birliğin parçalandığı, ölüm ve yaşam arasındaki değiş tokuşun

yok edildiği, yaşamda bir yeri ve anlamı olan ölümün bu konumuna son verildiği, ölüm ve ölümlere yasak konulduğu gün, ilk toplumsal denetim biçimi de ortaya çıkmıştır. İktidarın ortaya çıkabilmesi ve daha ileride tüm yaşamın sınırlar içine alınabilmesi için önce ölümün özgürlüğünü yitirmesi, ölümlerin gözaltına alınması gerekmiştir. Bu temel bir yasa olup, iktidar, bu yasanın bekçisidir...” (Baudrillard, 2016:227-228)

Hans Memling’in Son Yargı adlı çalışmasında, bu dünya ile öbür dünya arasındaki geçisin nasıl denetlenip kontrol edildiğini, yaşamın/ölümün parçalara ayrıldığını, dünyadaki yaşamımızı nasıl yaşadığımızın öbür dünyadaki yerimizi belirleyeceğini, yargılamanın belirtilen şartlarda iktidar dinin kurallarına göre yapılacağını resmetmiştir. Zırhlı kıyafetleriyle bir savaşçıyı andıran İsa elindeki haç şeklinde terazisi ve dengeyi sağlayan kılıcıyla iyilik ve kötülükleri ölçmekte kimin cennet veya cehenneme ait olduğunu belirlemekte, dünyada belirlenen çerçeveler dışında yaşanan yaşamı sonsuz acılar içinde sürekli ölüme mahkûm etmektedir.

Şekil 3.1. Hans Memling, Son Yargı, 235,5x223,5x72,5 cm, 1466-1473, Ahşap Üzerine, Yağlıboya, Ulusal Müze, Gdansk, Polonya

Yaşam ve ölümün birbirinden tamamen ayrılması, öbür dünyaya geçiş şart ve koşullarının iktidar dinlerin eline geçmesi, yaşamı boyun eğme alanına dönüşmüştür. Bu dünyanın mutluluğu öbür dünyaya ertelenmiş, çekilen acılar öbür dünyanın sefahatinin göstergesi olarak gösterilmiştir. Bu ortam kapitalizme en uygun zemini hazırlamıştır. Kapitalist iktidarlar, dindaş toplum yaratma adı altında kendinden olmayan ötekileri kendine benzetip güç ve sermaye biriktirmeye ve hükmetmeye başlamışlardır. Bu da yerel toplumların sömürülmesi ve yok edilmesinin yolunu açmıştır.

“Kilise tarihi boyunca, Kilisenin ilkel toplumu darmadağın etmesi gerekmiştir; çünkü ilkel toplum sahip olduğu yoğun karşılıklı ilişkileri sayesinde kendi kendisini kurtaran bir toplumdur. Tanrı ve Kilisenin soyut evrenselliklerine karşın tarikat ve cemaatler grubun simgesel yüceltilmesinden ibaret olan ve muhtemelen bir ölüm korkusu ile noktalanmış kendi kurtuluş programlarını “kendileri yönlendirmektedirler”. Kiliselerin ayakta kalmasını sağlayan şey kesintisiz sürdürülmüş olan bu simgesel zorunluluğun tasfiye edilme işlemidir. Devletin var olabilmesinin tek koşulu budur. Kapitalizmin devreye girdiği yer de burasıdır.” (Baudrillard, 2016:25)

Din adı altında devreye giren kapitalizm yerli halkları dönüştürerek veya katlederek sömürgeleştirmiş yerli halkların çok güçlü olan yaşam ve ölüm bağlarını kopararak, kendi yaşam/ölüm kurallarını uygulamaya başlamışlardır. Newark'ın çalışmasında görüldüğü gibi daha çok misyonerler ve askerler aracılığıyla gerçekleştirilen zorla din değiştirmeler, katliamlar, köle ticareti yerli halkların yok olmasına sebep olmuştur.

Şekil 3.2. Peter Newark, İspanyol Cizvit misyonerleri Tarafından Yerli Amerikalıların Zorla Hıristiyanlaştırılması, Amerikan Okulu Yüzyıl Özel Koleksiyon, Amerikan Resimleri Bridgeman Sanat Kütüphanesi

Yerli halkların köle ticaretinin sürdüğü, 1781 yılında Afrika'dan dönen, normalin üstünde köleyle istiflenen İngiliz köle gemisi, ihtiyaç için gerekli yerlere uğramayıp, gerekli önlemlerin alınmamasından dolayı, çıkan fırtınada zor duruma düşüncü gemide susuzluk, hastalık ve ölümler başgöstermeye başlamış. Köleler, ticari birer mal olarak görüldüğünden herhangi bir hasar veya kayıp durumunda, sigorta şirketleri zararları ödeyeceğinden, en değersiz görülen kadın ve çocuklar birbirlerine zincirli olarak denize atılmış.

Denize atılan kölelerin kızıl gökyüzü ve denizle birlikte çaresizce çırpındığı, deniz canlıları tarafından parçalandığı, belli belirsiz kelepçelerinin ve ellerinin görüldüğü bu eser sonrası Turner, birçok olumsuz tepkilerle karşılaşsa da bu çalışma köle ve ırkçılık karşıtı eylemlerin başlamasına öncülük etmiştir.

Şekil 3.3. William Turner, Köle Gemisi, 90,8x122.6 cm, 1840, Tuval Üzerine Yağlıboya, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston, ABD

Kapitalizm ve gelişen sanayiyle birlikte değişen ölüm biçimlerine çocuk işçi ölümleri de eklenmiştir. Dönemin İngiltere’inde bebek yaşta ailelerinden satın alınıp 7-8 yaşına gelinceye kadar baca temizlemede kullanılan ve daha sonra sokaklarda ölüme terk edilen is ve kurum yağmurunda kaybolan çocukların durumunu resmeden Willim Blake, (Şekil 3.4.) “Baca Temizleyicisi” şiirinde, iktidarın sözünden çıkılmazsa, verilen görev yerine getirilirse ancak mutlu olunacağını ve öbür yaşamın huzur içinde geçeceğini belirten dinin ve kapitalizmin ikiyüzlülüğünden bahsetmektedir.

“Anam öldüğünde pek gençtim,

Babam sattı beni dilim

Zar zor dönerken "çığır! Sıyrır! çığır! Sıyrır!" ağlayışım.

Bundandır temizlemem bacalarınızı, kurum içinde uyumam.

Küçümen Tom Dacre yanımda, kafası kazınınca ağlayan

Kuzu sırtı gibiydi kıvrır kıvrır saçları: dedim ki o yüzden

“Bırak ağlamayı Tom, takma kafana, başın böyle çıplak olunca

Kurumun sarı saçlarını mahvetmeyeceğini bileceksin hiç olmazsa.”

Böylece bıraktı ağlamayı

Tom uykudayken neler gördü öyle,

Dick, Joe, Ned, Jack, binlerce temizleyici

Kara tabutlara kilitlemişti.

Bir Melek geldi yanlarına elinde parlak bir açkı,

Tabutları açıp hepsini dışarı saldı.

Koşular yemyeşil bir düzlükten hopluya sıçraya kahkahalarla

Bir ırmakta yıkandılar, ışıl ışıldılar güneşin altında.

Sonra çıplak ve pak, torbalarını bırakıp artlarında,

Oynaştılar yelle yükselip bulutlara.

Meleğin Tom’a dediğince, eğer iyi bir çocuk olursa,

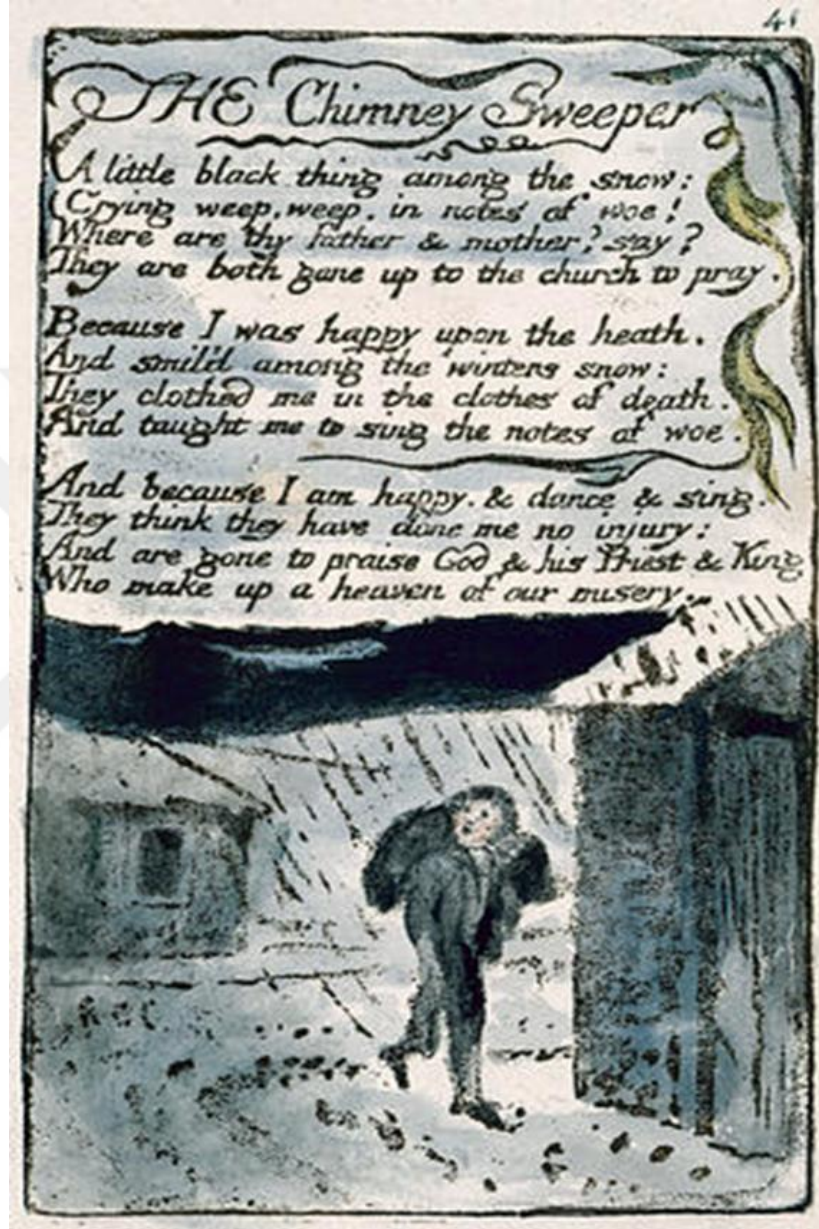
Babası Tanrı olacak ve sevince özlem duymayacaktı asla.

Uyanıverdi Tom, kalktı karanlıkta

Yüklenip çuvallarımızı, fırçalarımızı doğru çalışmaya.

Sabah soğukta ama mutluydu Tom, sıcacıktı,

Hepsi görevlerini yaparsa korkacak bir şey kalmayacaktı.” (Blake, 2016:39)

Şekil 3.4. William Blake, Baca Temizleyicisi, 1795

Churchill'in “Bir damla petrol bin damla kandan iyidir” sözünün gerekliliğine inanarak yola çıkan dünyanın büyük güçleri, tarihte en çok ölümlerin yaşandığı savaşlardan birine sebep oldular. Savaş, büyük güçlerin sermaye paylaşımı ve güç anlaşmazlığı problemlerinin büyümesi ve yeni savaşlara sebep olacak yeni problemlerin

doğmasıyla sonuçlanmıştır. Savaş sonunda Avusturya-Macaristan ile Osmanlı İmparatorlukları tamamen tarihe karışmışlardır. Rusya ve Almanya İmparatorlukları parçalanmış, birçok ülkede haritalar yeniden çizilmiştir. İmparatorlukların bu yenilgileri ve savaşın ağır sonuçları milliyetçiliği tetikleyerek II. Dünya savaşının zeminini hazırlamıştır.

I. Dünya Savaşı, bütün tarafların çok ciddi kayıplar verdiği, yaşarken paylaşılamayan toprakların ölüme paylaşıldığı, iktidarların ve halkların acımasızlıkla gözünün döndüğü, karardığı en acımasız savaşlardan biridir. I. ve II. Dünya Savaşı'na katılan, birçok kez yaralanan ve bu tanıklıklara dayanarak resimlerini yapan Otto Dix savaşın ve ölümün sanatçısı olarak birçok eserler vermiştir. Çalışmalarında savaşın, yaşam ve ölüm arasındaki çizgiyi kaldırdığını ve ikisini de yok ettiğini anlatmıştır.

Şekil 3.5. Otto Dix, I. Dünya Savaşı Çizimleri

Milliyetçiliğin doruk noktasına ulaştığı, nükleer silahların kullanıldığı, en fazla sivilin öldürüldüğü, şehirlerin enkaza döndüğü, Butler'in (2013) belirttiği gibi "öteki'nin gerçeklikten çıkarıldığı, ne canlı ne de ölü olduğu, tükenmeksizin hayaletsi olduğu"

tarifsiz kötülöklere maruz kaldığı, tarihin en kanlı savaşlarından biri olan II. Dünya Savaşı yeni paylaşımlara, yeni savaşlara kapılar araladı.

Otto Dix'in Hitler faşizminin yükselmesiyle birlikte dejenere sanat ilan edilen resimleri yakıldı ve resim yapması yasaklandı. Bu yasaklara boyun eğmeyen Dix, çalışmalarına devam etti. "Yedi Ölümcül Günah" çalışmasında dünyanın içine gömüldüğü kibir, açgözlülük, şehvet, kıskançlık, oburluk, öfke, tembelliği resmetti.

Şekil 3.6. Otto dix, Yedi Ölümcül Günah, 179 x 120 cm, 1933, Ahşap üzerine yumurta tempera, Staatliche Kunsthalle, Karlsruhe, Almanya

En eski ve en uzun süreli ötekileştirilen kadının, yaşam dışına itilmesi, birçok hak ve özgürlüklerden mahrum edilmesi, sömürülmesi, ganimet, üreme ve seks aracı olarak görülmesi, öldürülmesi sürekli olagelmiş bir durumdur. Öldürme hakkının en fazla kullanıldığı alan olan kadın ve bedeni paramparça edilmiş, yaşam ve ölümdaki izi silinmiş, şiddete maruz kalmış, değiştirilip dönüştürülmüş, yok sayılmıştır. Kendisi ve bedeni iktidarların acımasızlıklarına maruz bırakılan kadın, sürekli bir yaşama/ölme savaşı içinde olmuştur. Yaşamdaki izleri sürekli silinen kadın, birçok yönüyle şiddete maruz kalmakta, varla yok arasında yaşamına devam etmektedir. Olmamakta yaşayan kadına uygulanan şiddet, Butler'in (2013) belirttiği gibi "iz olmayan bir iz bırakır." Moderniteyle birlikte daha da karmaşıklaşan, bir yokluğa sürüklenmekte olan kadın ve bedeni her yönlü şiddete maruz kalmakta, sömürülmekte ve dönüştürülmektedir.

Ana Mendieta görülmeyen, yok sayılan, her türlü savaş ve yoksulluk zamanlarında en fazla şiddet, öüm ve tehlikeye maruz kalan, kadının, izsiz yaralarını, bedenini görünür kılmaya ve tekrar doğaya kazandırmaya çalışmıştır. Doğaya kendi bedeninin izlerini bırakarak yaşamını/ölümünü doğanın kalbine işleyerek, iktidarların görmezden geldiği kadını aslanan ve olması gerektiği yere, doğanın parçasına dönüştürmüştür.

Şekil 3.7. Ana Mendieta, Silueta Serisi, 1973-1980

Doğanın bir parçası olan bedenimiz ayrıca sosyal bir varlıktır. Her türlü tehlikelere bedenimiz sayesinde açık kalırız. Bedenimiz kamusal alanında biz istesek de istemesek de bir çok etkiye maruz kalır. Yaralanabilir, şiddete ve tecavüze uğrayabilir, öldürülebilir. Bedenli olmamız ölümlü olmamız, her türlü baskı ve şiddete açık olmamız anlamına gelir. Bedenimiz hiçbir zaman tam olarak ne bizindir ne de değildir. Sürekli değişen dönüşen bir yönü vardır ve bu bizim istemimizle, istemimiz dışında gerçekleşir.

“Beden ölümlülük, yaralanabilirlik, faillik belirtir: Tenimiz ve etimiz bizi başkalarının bakışına olduğu gibi dokunuşuna ve şiddetine de maruz bırakır; bedenlerimiz ise bizi bütün bunların faili ve aracı olma tehlikesine sokar. Kendi bedenlerimiz üzerinde hak sahibi olmak için mücadele etsek de, uğrunda mücadele ettiğimiz bedenler hiçbir zaman tam anlamıyla sadece bize ait değildir. Bedenin değişmez bir kamusal boyutu vardır. Kamusal alanda toplumsal bir fenomen olarak kurulan bedenim benimdir ve benim değildir. Daha baştan ötekilerin dünyasına teslim edilen bedenim başkalarının izini taşır, toplumsal yaşamın potasında şekillenmiştir; ancak daha sonra ve biraz kararsızca bedenimin bana ait olduğunu iddia ederim, edersem tabii.” (Butler, 2013:41)

Yoko Ono “Kesim Parçası” performansında bedenimizin özellikle de kadın bedeninin kamusal alanda maruz kaldığı istemimiz dışında gerçekleşen dokunma, şiddet, baskı, taciz ve tecavüzü anlatır ve bunları uygulayanların her gün birlikte yaşadığımız tanıdığımız veya tanımadığımız insanlar olduğunu bizlere gösterir, yaşatır.

Şekil 3.8. Yoko Ono, Kesim Parçası, 1964

19. yy'da sanayileşmeyle birlikte gelişmeye başlayan kentleşme, insanın doğadan tamamen kopmasının dönüm noktasıdır. Doğadan tamamen uzaklaşan insan, doğayı değiştirip dönüştürmeye ve zamanla yok etmeye başlamıştır. Kentleşmeyle birlikte çarpık yapılaşma, hava kirliliği, iklimlerin değişmesi, su kaynaklarının azalması, hava kirliliği, yeni hastalıklar ortaya çıktı. Günümüzde insanın doymak bilmez açgözlülüğü ve yıkıcılığı sayesinde dünya küresel ısınmayla birlikte yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmakta bu da birçok canlının neslinin tükenmesine ve yok olmasına neden olmaktadır. Yokedilen her doğa parçasının yerine dikilen beton bloklar gelişmenin ve modernleşmenin simgesi haline dönüşerek yaşamı ve doğayı ölüye dönüştürmektedir. Kendi büyüklüğüne ve üstünlüğüne inanan insan, dünyayı ölü bir alana dönüştürmekte, yok etiği, yuttuğu her doğa parçasını ruhsuz, cansız, soğuk, beton yığınına çevirmektedir.

Şekil 3.9. Achada Grande Frente, Praia, Cape Verde

Kentleşme ve modernleşmeyle birlikte insanın yaşamını ölüye dönüştüren alanlar da çoğalmıştır. Bunlardan biri de gün geçtikçe kullanımı artarak devam eden kimyasal ve sentetik uyuşturuculardır. Tarih boyunca tedavi, ağrı kesici, keyif verici, dans, dua, ayin, meditasyon amaçlı uyuşturucular kullanılmıştır. Modernleşmeyle birlikte çeşitleri ve öldürücülükleri artarak kullanımı yaygınlaşan, yaygınlaştırılan kimyasal uyuşturucular, uyuşturucu ticaretinin başlamasıyla birlikte tamamem amacının dışında kullanılmaya başlandı. 19. yy'da Afyon Savaşları'nın yaşanmasına sebep olan dünyadaki en büyük sermayelerden birine dönüşen uyuşturucu maddeler, birçok insanın ölümüne sebep olmaktadır.

Şenol Yoroğlu'nun ressam Yavuz Tanyeli'nin eroinden ölen oğlu için yaptığı çalışmalardan biri olan “Beyaz Yazı” çalışması “Kara Yazı” ya bir ironi niteliği taşıyor. Alnımıza yazılan kara yazının günümüzde uyuşturucu kullanımıyla birlikte ölümcül beyaz yazıya dönüştüğünü anlatıyor.

Şekil 3.10. Şenol Yoroğlu, Beyaz Yazı, 218.00 x 140.00 cm, 2004, Tuval Üzerine Yağlıboya

Birçok iktidar alanları arasında paylaşılan ölümden sanat da kendi payına düşeni almıştır elbette. “Öldürme hakkı”na sahip olanlar, aslında birer katil konumunda olması gereken, bir başka canlıya eziyet ederek, öldürerek, ölüsüne eziyet ederek, görsel işler üretmektedirler. İnsan dışında diğer canlıların, yaşamının değersiz görülmesi ölüsünü de değersizleştirmekte ve bu canlılara yapılan eziyeti görünmez kılmaktadır. İnsanın kendini canlıların en üstünü ve en yaratıcısı olarak görmesi insan ve yaptıklarının normalleşmesine sebep olmuştur. Bu en üstün ve yaratıcı canlı için herşey kurban edilebilir, insanın yaşamını sürdüreceği herşey mübah görülebilir. İnsan dışındaki herşey bu uğurda harcanabilir.

“Eskiden hayvanlarını kurban etme işini ritüelleştirmiş olan insanlar, onlara birer yırtıcı mahluk muamelesi yapmıyorlardı. Hayvanları biçimsel anlamda mahkum edip cezalandıran ortaçağ toplumu bile, o ilkel evrene, bu uygulamayı bir vahşilik olarak değerlendiren bizim toplumumuzdan daha yakındı. Hayvanları suçluyor ve böyle davranarak onları onurlandırıyorlardı. Hayvanları (deliler, eblehler ve çocuklarla aynı) masumiyet evreni içine oturtmamız, onlardan ne kadar kesin bir şekilde kopmuş ve uzaklaşmış olduğumuzun, insana özgü ırkçı tanımlamanın onları nasıl kesin bir şekilde dışlamış olduğunun göstergesidir. Tüm canlı varlıkların birer değiş tokuş partneri oldukları bir bağlamda, hayvanlar ritüelleşmiş bir kurban edilme ve kefaret ödeme “hakkına sahiptiler”. İlkel toplumlarda hayvan kurban edilmesinin nedeni hayvanın kutsal ve istisnai bir ilahi statüye sahip olması, bir totem olma özelliği taşımasıdır. Artık hayvanları ne kurban ediyor ne de cezalandırıyoruz. Böyle davrandığımız için de kendimizle gurur duyuyoruz. Oysa bunun nedeni hayvanları ehlileştirerek, onları ırksal açıdan aşağı bir dünyaya ait, artık bizim adaletimizi bile hak etmeyen varlıklara dönüştürmüş olmamızdır. Onları katletmemizin nedeni hayvanları sadece kasapta satılacak et olarak görmemizdir.” (Baudrillard, 2016:301-302)

Abramoviç “Balkan Baroque” adlı performansında, bodrum katında günlerce hayvan kemikleri üzerinde bulunan kan ve etleri temizleyerek geçirmiştir. Balkan Savaşı ve diğer yaşanan savaşları protesto etmek ve lanetlemek için yaptığı bu çalışmada yüzlerce hayvan kemikleri kullanılmıştır. İnsanların kendini üstün canlı olarak görmesi ve diğer canlılara uygulanan şiddet ve ölümü görmemesine sebep olmaktadır. Başka canlıları öldürerek insanın ölümünü lanetlemek, eleştirmek kendini en üste ve en yaşanılabilir yere koymak demektir. Bu da ırkçılığın ana kaynağını oluşturmaktadır.

Şekil 3.11. Marina Abramoviç, Balkan Baroque

Hirst'ün özel bir çözeltide camekan içinde sergilediği ölü hayvan çalışmaları günümüzde en yüksek fiyata satılan çalışmalar arasında. Doğal yaşamlarından alınarak öldürülen, ölüsü sermayeye dönüştürülen bu canlılar günümüz sanat ortamında birer sanat eseri kabul edilmektedir. Neyin sanat neyin sanat olmadığı tartışma konusu olduğu günümüzde sermayeye dönüşen sanat da dönüşmekte ve değişmektedir. Sanat ve sanatçının anlamının yok edildiği, öldürüldüğü çalışmalar, bir anlamsızlık içinde herşeyin normalleştiği bir ortamda yüzmektedirler.

Şekil 3.12. Damien Hirst, İnanılmaz Yolculuk, 2008, 2086 x 3225 x 1088 mm | 82,1 x 127 x 42,8 inç, Cam, boyalı paslanmaz çelik, silikon, monofilament, paslanmaz çelik, zebra ve formaldehit çözeltisi

Ölüm tarih boyunca birçok alana pay edilerek dönüştürüldü. Özellikle çağımız ölümü bozmaya, unutturmaya, ölümden kaçmaya çalışan bir çağ. Teknolojik ve tıbbi çalışmalarla yaşam gereğinden fazla uzatılmaya çalışılmakta, vücut fonksiyonları ölmüş insana eziyet edilerek anlamsız bir soluk almaya mecbur edilmekte. Ölüm olası son olmaktan çıkarılmakta bir hastalığa dönüştürülmektedir. Teknoloji ve doktorların eline teslim edilen ölüm geciktirildikçe geciktirilmekte, müdahalelerle engellenmektedir. İnsan ölümden uzaklaştıkça yaşamdan da uzaklaşarak, bir gün mutlaka öleceğini unutacaktır. Oysa tarih boyunca yaşamın kıymetini belirleyen her zaman ölüm olmuştur. İnsan yok olacağını bildiği için üretmiş, doğurmuş, gelecek nesillere aktarmış, ölümüne yaşamaya çalışmıştır. Harari'nin Sapiens (2016) kitabında belirttiği gibi günümüzde savaşlar, ölümler azalmış, insan yaşamı uzamış, insan nüfusu çoğalmış olsa da, ölümün yaşamdan silinmesi, yokmuş gibi yaşanması, yaşamın ölü bir yaşama dönüşmesine sebep olmuştur. Aslında ölüm günümüzde yaşamdan gizlense de her şeyimizde, her tarafımızdadır.

“Geleceği (boş yere) sömürgeleştirmeye çalışmak yerine, geleceği şimdinin içinde çözüp dağıtır. Zamanın sonluluğunun yaşayan kişiyi endişelendirmesine izin vermez; ve bunu, temelde, zamanı (bütün zamanı, zamanın her parçasını, hiçbir artık bırakmadan) kısa süreli gelip geçici bölümlere ayırarak yapma girişiminde bulunur. Ölümlülüğü, saklandığı yerden çıkarıp bildik ve sıradan bir dünyanın içine atarak –her gün yaşanmak üzere- korkunç dehşetinden yoksun bırakır. Günlük yaşam ölümün sürekli bir provasına dönüşür. Öncelikle prova edilen şey, insanların elde edebileceği şeylerin ve örebileceği bağların kısa ömürlülüğü ve gelip geçiciliğidir. Bu gibi günlük provaların etkisi, önleyici aşılarla elde edilene benzer bir etkidir: Her gün, kısmen zehri alınmış ve dolayısıyla öldürücü olmayan dozlarda alındığında, o korkunç zehrin gücü azalmaya başlar. Bunun yerine, aşılanan organizmada zehre bağışıklığı ve kayıtsızlığı sağlar.” (Bauman, 2018:255)

Oysa yaşam ve ölüm bir bütündür, ölümü bozmak, yaşamın bağlarını koparmak yaşamı/ölümü öldürmek demektir. Herşeyin hızla aktığı geçicilikte ölümü unutmak, ölümü sermayeye dönüştürüp vücuttaki aksaklıklara, tıbbi eksikliklere, teknolojik eksikliğe bağlamak, ölümlülüğün anlamını boşaltmak ve bunları normalleştirmek toplumu denetlemek için ölümü yönetmek demektir. İnsanların ölümlerini kontrol etmek yaşamlarını da kontrol etmek demektir. Bu kontrol tüm yaşamların yönlendirilmesi en

ufak bir özgürlüğe bile engel olunması anlamına gelmektedir. Yaşamın/ölümün sürekli bir kontrol ve takibe dönüşmesi demektir.

Baudrillard'ın (2016) belirttiği gibi, “oysa ölüm tam bir kafa karışıklığıyla içine körlemesine dalınarak hemen yaşanması gereken bir duygudur. Ölüm devrimci bir şey midir? Eğer Kapitalizm ölüme bir son vermenin en kesin yoluysa, bu durumda, kapitalizme yalnızca ölümün bir son verebileceği söylenebilir.”

SONUÇ

İnsan varoluşundan bu yana dünyayı değiştirdiği gibi bu tez kapsamında incelenen ölüm ve ölüm bilincini de değiştirmiştir. İnsanın ölümlerini evlerinin içine gömdükleri, ölümü yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak kabullendikleri bir yerden, ölümün ve ölüm korkusunun iktidarlarca bir güç aracına dönüştürülüp acımasızca kullanıldığı zamanlardan, ölümün, ölümlerin neredeyse tüm yaşamımızdan uzaklaştırıldığı, ölümün unutturulmaya çalışıldığı bir çağa doğru yol almaktayız. Nasıl bir şeye evrileceğini bilemesek de bu değişim dönüşüm herşeyde olduğu gibi ölümden de devam etmekte.

Ölüm, ilk çağlardan bu yana yaşamın bir parçası, yaşamın esas gerekçesi olarak bilinmiş ve bu farkındalık insanın yaratma, dönüştürme değiştirme isteklerinin ana kaynağını oluşturmuştur. Bir gün öleceğini biliyor olmak, insanı hep bir arayış içine sokmuş ve o yolda ilerletmiştir. Ölüm ve ölüm korkusu insanın baş edemediği en büyük çaresizlik gibi görünse de insanı, buna alternatif kalıcılaşma çabası içine sokmuştur. Yaratan, dönüştüren, kalıcı izler bırakma derdine düşüren ölüm korkusunun, yaşamın dönüştürücü, itaat ettirici gücü olduğunun farkına varan iktidarlar, ölümü kendi kalıcılıklarını sağlamak, güç ve kudret sahibi olup ölümsüzleşmek ve halklara boyun eğdirmek için silah olarak kullanmaya başlamışlardır. İktidarların silahına dönüşen ölüm, güç simgesine, ayaklar altında çoğalan ölümler yığınınına dönüştürülmüştür. Böylece ölümün durdurulamayan değişim ve dönüşümü başlamıştır.

Ölümü tarih boyunca krallar, imparatorlar, tek tanrılı dinler, kapitalizm, sanat ve daha birçok alan iktidarlaşmak için kullanmıştır. Ölümün yaşamın içine bu kadar dağılmasıyla birlikte ölüm sıradanlaşarak yaşamın anlamı, yaratıcı ve dönüştürücü gücü olmaktan çıkmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ölüm tıbbın eline teslim edilerek bir hastalığa dönüştürülmüştür. Ölümün yokmuş gibi yaşandığı günümüzde, bir gün öleceğini unutan insanlar yığınana dönüşen toplum, herşeyin büyük bir hızla değiştiği, görünüp yok olduğu (öldüğü) bir kargaşada, nasıl yaşayacağını bilemez hale düşmüştür.

Yaşam/ölüm, daha ne kadar ve nasıl değişir bilemesek de, insanın ölümü, en doğal ve en gerekli şey olarak kabullenmesiyle, birçok şey daha yaşanılır olacak, yaşama saygı, ölüme saygı ile başlayacaktır.

Ölüm, tarih boyunca birçok alanın vazgeçilmez konusu olduğu gibi sanat ve sanatçının da vazgeçilmez konularından biri olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aries, P. (1991). *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*. Çeviren: M. Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yay.
- Aiskhülos, Oresteia, Agamemnon, Adak Sunucular, Eumenidler*. Çeviren: Yılmaz Onay, İstanbul: Mitos Boyut.
- Baudelaire, C. (2017). *Kötülük Çiçekleri*. Çeviren: Sait Maden, İstanbul: İş Bankası Yay.
- Baudrillard, J. (2016). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. Çeviren: Oğuz Adanır, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Bauman, Z. (2018). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. Çeviren: Nurgül Demirdöven, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Benjamin, W. (2018) *Son Bakışta Aşk*. Çeviren: Nurdan Gürbilek, İstanbul: Metis Yay.
- Blake, W. (2016). *Corpus*. Çeviren: C. Hakan Arslan, İstanbul: Kült Yay.
- Butler, J. (2013). *Kırılğan Hayat Yasın ve Şidettin Gücü*. Çeviren: Başak Ertür, İstanbul: Metis Yay.
- Canetti, E. (2014). *Kitle ve İktidar* Çeviren: Gülşat Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Gılgamış Destanı, (2017). Çeviren: Sait Maden, İstanbul: İş Bankası Yay.
- Harari, N.Y. (2016). *Sapiens*. Çeviren: Ertuğrul Genç. İstanbul: Koektif.
- Levinas, E. (2014). *Ölüm ve Zaman*. Çeviren: Nami Başer. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Platon. (2014). *Sokrates'in Savunması*. Çeviren: Ari Çokona, İstanbul: İş Bankası Yay.
- <http://aktuelarkeoloji.com.tr/siddetin-politikasi---asurda-siddet>, Erişim Tarihi: 19.09.18, 11:52
- <http://tanrivarmi.blogspot.com/2010/12/tahterevalli-bertolt-brecht.html>, Erişim Tarihi: 15.11.18

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Helin ANTER
Uyruğu : TC
Doğum Yeri ve Tarihi : Diyarbakır, 1977
Telefon : 5339638003
Faks :
e-mail : helinanter@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Adı, İlçe, İl	Bitirme Yılı
Lise	: Melik Ahmet Lisesi, Merkez Diyarbakır	1995
Üniversite	: Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim Bölümü Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü (Tezsiz Yüksek Lisans)	2001 2014

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görevi
2001	Milli Eğitim	Öğretmen

